

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ ANABİLİM DALI
İNSAN KAYNAKLARI PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN
ÇALIŞMA ETİĞİNE ETKİLERİ**

Çağlar SAPMAZ

Danışman

Doç. Dr. Faruk SAPANCALI

2009

Yemin Metni

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Post-Endüstriyel Dönüşüm Sürecinin Çalışma Etiğine Etkileri” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

Tarih

.../.../.....

Adı SOYADI

İmza

YÜKSEK LİSANS TEZ SINAV TUTANAĞI

Öğrencinin :
Adı ve Soyadı : Çağlar SAPMAZ
Anabilim Dalı : Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri
Programı : İnsan Kaynakları
Tez Konusu : Post-Endüstriyel Dönüşüm Sürecinin Çalışma Etiğine Etkileri
Sınav Tarihi ve Saati :

Yukarıda kimlik bilgileri belirtilen öğrenci Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün tarih ve sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisansüstü Yönetmeliği'nin 18. maddesi gereğince yüksek lisans tez sınavına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini dakikalık süre içinde savunmasından sonra jüri üyelerince gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan Anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI OLDUĞUNA OY BİRLİĞİ O
DÜZELTİLMESİNE O* OY ÇOKLUĞU O
REDDİNE O**

ile karar verilmiştir.

Jüri teşkil edilmediği için sınav yapılamamıştır. O***
Öğrenci sınava gelmemiştir. O**

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.
** Bu halde adayın kaydı silinir.
*** Bu halde sınav için yeni bir tarih belirlenir.

Tez burs, ödül veya teşvik programlarına (Tüba, Fulbright vb.) aday olabilir. Evet
Tez mevcut hali ile basılabilir. O
Tez gözden geçirildikten sonra basılabilir. O
Tezin basımı gerekliliği yoktur. O

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

..... Başarılı Düzeltme Red

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Post-Endüstriyel Dönüşüm Sürecinin Çalışma Etiğine Etkileri

Çağlar SAPMAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Çalışma Ekonomisi Ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı

İnsan Kaynakları Programı

Çalışmanın anlamı çağlar boyunca değişmiştir. Endüstri Devrimi sonrasında çalışma etiği kavramı ortaya çıkmıştır. Bu kavram; dini temel alan, endüstri toplumunun emrettiği çalışmaya bağlılığı içeren ve toplumsallaşmayla öğrenilen bir kavramdır.

1970'li yıllarla birlikte endüstri toplumu post-endüstriyel topluma dönüşmüştür. Bu süreçte yaşanan en önemli değişim hizmetler sektörünün genişlemesi olmuştur. İstihdamın yapısı bu yıllarda küreselleşme ve post-fordizm gibi diğer dinamiklerden etkilenmiştir. Atipik ve kısmi süreli istihdam bireyler arasında çalışmaya verilen değeri de etkilemiştir. Tüketim toplumlarında bireylerin kendilerini ürettikleriyle ya da işleriyle değil tükettikleriyle tanımladıkları iddia edilmektedir. Bu çalışmada, çalışmanın çağlar boyunca değişen anlamı incelenecek, çalışma etiği ve post-endüstriyel toplum açıklanacak ve post-endüstriyel dönüşüm sürecinin çalışma etiğine etkileri araştırılacaktır.

Anahtar Kelimeler: 1) Çalışma, 2) Çalışma Etiği, 3) Post-Endüstriyel Toplum

ABSTRACT

Post Graduate with Thesis

The Effects of Post-Industrial Transformation Process on the Work Ethic

Çağlar SAPMAZ

Dokuz Eylul University

Institute Of Social Sciences

Graduate Department of Human Resources Management

The meaning of work has been changed through the ages. After the Industrial Revolution the work ethic concept appeared. This concept includes; religious basis, work commitment ordered by industrial society and learned by socialization.

Through the 1970's industrial society has been transformed to post-industrial society. In this process the most important change has been the expansion of services sector. In these years the structure of employment is affected by other dynamics like globalisation and postfordism. Atypical and part-time employment influenced the value of work between the individuals. It is claimed that in the consumer societies individuals identify themselves by what they consume, not by what they produce or by their jobs. In this study, varying meaning of work through the ages will be analyzed, the meaning of work ethic and post-industrial society will be explained and the effects of post-industrial transformation process on the work ethic will be researched.

Key Words: 1) Work, 2) Work Ethic, 3) Post-Industrial Society

POST-ENDÜSTİYEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN ÇALIŞMA ETİĞİNE ETKİLERİ

YEMİN METNİ	ii
TUTANAK	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR	viii
TABLO LİSTESİ	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

1.1. ÇALIŞMA KAVRAMI	3
1.1.1. Çalışmanın Tanımı	3
1.1.2. Çalışmanın Unsurları	8
1.1.2.1. Kamusal Alanda Gerçekleşmesi	8
1.1.2.2. Ücret	9
1.1.2.3. Toplumsal Geçerliliği Olan Mal veya Hizmet Üretimi	12
1.1.3. Çalışmanın Tarihsel Gelişimi	14
1.1.3.1. İlkel Toplum ve Alet Yapan İnsan	14
1.1.3.2. Köleliğin Kurumsallaşması ve Zorla Çalışma	18
1.1.3.3. Ortaçağ ve Feodalite	24
1.1.3.4. Kapitalizme Geçiş Süreci	28
1.2. ÇALIŞMA ETİĞİ KAVRAMI	32
1.2.1. Çalışma Etiğinin Tanımı	32
1.2.2. Çalışma Etiğinin Unsurları	35

1.2.2.1. Toplumsallaşma	35
1.2.2.2. Bağlılık	38
1.2.2.3. Din	40

İKİNCİ BÖLÜM

POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM VE ETKİLERİ

2.1. POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUM	44
2.2. POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMUN TEMEL ÖZELLİKLERİ	54
2.2.1. Hizmetler Sektörünün Genişlemesi	54
2.2.2. Mesleki Yapıda Değişim ve Yeni Sınıflar	59
2.2.3. Bilginin Artan Önemi	65
2.3. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜMLE ETKİLEŞİM HALİNDEKİ DİĞER DİNAMİKLER	69
2.3.1. Post-Fordizm	69
2.3.2. Küreselleşme	76
2.4. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜMÜN DİĞER ALANLARA ETKİLERİ	82
2.4.1. Aile	82
2.4.2. Kentleşme	85
2.4.3. Organizasyon	86
2.4.4. Sendikal Yapı	89
2.4.5. Piyasa İlişkileri	92
2.5. POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM SÜRECİNİN ÇALIŞMA ETİĞİNE ETKİLERİ	94
2.5.1. İstihdamın Değişen Yapısı	94
2.5.2. Çalışmanın Geleceği	98
2.5.3. Yeni Değerler	105
SONUÇ	112
KAYNAKLAR	115

KISALTMALAR

AB	Avrupa Birliği
ABD	Amerika Birleşik Devletleri
a.g.e.	Adı Geçen Eser
AR&GE	Araştırma Geliştirme
bkz.	Bakınız
der.	Derleyen
GSYİH	Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
OECD	Organisation For Economic Co-Operation And Development
s.	Sayfa No

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 – Seçilmiş Ülkelerde İstihdamın Sektörel Dağılımı	s. 57
Tablo 2 - OECD Ülkelerinde Hizmetler Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı	s. 59
Tablo 3 - Seçilmiş Ülkelerde İstihdamın Mesleki Dağılımı (Yüzde Olarak)	s. 62
Tablo 4 – Avrupa Birliği Ülkelerinde Post-Endüstriyel Mesleklerin Dağılımı	s. 63
Tablo 5 – 1998 Yılı İçin Hizmetler Sektörü İstihdamının Oranı ve İstihdamın Mesleki Yapısı	s. 64
Tablo 6 – 2004 Yılı Verilerine Göre GSYİH’da Bilgiye Yapılan Yatırımın Yüzdesele Değerleri	s. 68
Tablo 7 – Bilgi ve İletişim Teknolojilerinin Ülkelerin Büyüme Oranlarında Sahip Olduğu Katkılar	s. 69
Tablo 8 – Modern ve Post-Endüstriyel Şehirlerin Özellikleri	s. 85
Tablo 9 – Endüstriyel ve Post-Endüstriyel Organizasyonlar	s. 88
Tablo 10 – Toplam İstihdamda Kısmi Süreli İstihdamın Yeri ve Kısmi Süreli İstihdam İçinde Kadınların Oranı	s. 96
Tablo 11 – OECD Ülkelerinde 15 – 64 Yaş Arası Kadınların İşgücüne Katılım Oranları	s. 97
Tablo 12 – Çalışmanın Geleceğine İlişkin Senaryolar	s. 98

GİRİŞ

Gerek çalışma, gerekse çalışma etiği kavramları literatürde üzerinde uzlaşma sağlanmamış kavramlardır. Çalışma kavramı, bir çok sosyal bilim tarafından çeşitli araştırmalara konu olmuş çok boyutlu bir kavramdır. Kavramın ortaya ilk çıkışından günümüze gelinceye kadar tanımı ve uygulanma biçimlerinde büyük değişiklikler meydana gelmiştir. Tarihsel süreç içinde çalışma kimi zaman aşağılanmış, kimi zaman tanrısal bir etkinlik olarak görülüp yüceltilmiştir. Bazen sadece köleler tarafından yapılan bir etkinlik olarak görülmüştür. Bireylerin çalışma amaçları da dönemler itibarıyla değişiklik göstermiş bazı kişiler tarafından yalnızca gelir sağlama aracı olarak görülmüşken bazıları tarafından ise insanın kendini gerçekleştirmesi ve toplumsallaşması için bir araç olarak görülmüştür. Endüstri toplumlarında çalışma neredeyse insanların hayatlarındaki en önemli etkinliktir. 1970'li yıllarla birlikte yaşanan gelişmeler ve endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçişle ekonomik, sosyal ve kültürel yapıda yaşanan değişimler sonucunda çalışma eski değer ve önemini kaybetmiştir.

Çalışma etiği kavramı ise endüstri toplumunun bir ürünüdür. Dolayısıyla endüstri devrimi sonrasında kullanılmaya başlanmıştır. Dar anlamda insanların çalışmaya verdikleri değer olarak tanımlanabilmektedir. Endüstri toplumundan, post-endüstriyel topluma geçişle bireylerin çalışmaya verdikleri değer de değişmektedir.

Çalışmamızın, birinci bölümü tanım bölümünden oluşmaktadır. Bu bölümde öncelikle “çalışma” kavramı ile ilgili literatür incelenecek ve çalışmaya ilişkin bir tanım vermeye çalışılacaktır. Çalışmanın tarihsel süreç içinde geçirdiği değişim; ilkel toplumlardan başlanarak, kapitalizme geçiş sürecine kadar incelenerek çalışma etiğinin nasıl ortaya çıktığı açıklanacaktır. Çalışma etiği ile ilgili literatür incelenerek bu kavrama ilişkin bir tanım verilecektir.

Çalışmanın ikinci bölümünde, endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçiş ve post-endüstriyel toplumun anlamı farklı yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmaya çalışılacaktır. Bu bağlamda post-endüstriyel toplumun temel özellikleri;

hizmetler sektörünün genişlemesi, mesleki yapıdaki değişim ve yeni sınıflar ve bilginin artan önemi çerçevesinde açıklanacak; post-endüstriyel toplumla ilgili diğer dinamikler post-fordizm ve küreselleşme bağlamında değerlendirecek ve etkide bulunduğu alanlar; aile, kentleşme, organizasyon, sendikacılık ve piyasa ilişkileri kapsamında değerlendirilecektir. Daha sonra ise post-endüstriyel dönüşüm sürecinin çalışma etiğine etkileri incelenecektir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMLAR

1.1. ÇALIŞMA KAVRAMI

1.1.1. Çalışmanın Tanımı

Çalışma ilkel insanların alet yapmaya başlamasıyla tarih sahnesinde yerini almıştır. Ancak o günden günümüze gelinceye kadar farklı anlam ve şekillere bürünmüştür. İkel insanların alet yapmaları günümüzdeki şekliyle bir çalışma ifade etmemektedir fakat o günün şartları içinde avcılık ve toplayıcılıkla geçinen insanların bir alet yapmaları ve bunun sonucunda av ya da meyve ve sebze gibi ürünleri elde edebilmeleri açısından önemli bir değişimi ifade etmektedir.

Çalışma sanayi toplumunda insanların bir araya gelmelerini ve toplum tarafından kabul edilmelerini sağlayan en önemli etkinlik olarak görülmektedir. Ancak sanayi toplumu öncesinde çalışma yeterli değeri görememiş ve aşağılanmıştır. Çalışma kelimesinin Batı dillerindeki kökeni incelendiğinde; çalışma anlamına gelen “travailler” kelimesinin (latince “tripaliare”) üç çatallı bir işkence aleti olan “tripalium”dan türediği, daha sonra 16. yüzyılda toprak işlemek anlamına gelen “labourer” ve iş yapmak anlamına gelen “ouvrier” sözcüklerine dönüştüğü görülmektedir. 17. yüzyılda çalışma; sıkıntı, bitkinlik, bıkkınlık, acı çekme ve aynı zamanda aşağılanma anlamlarını sürdürmüştür¹. Bunun gibi “occupation” latince bir güçlüğü yenmeye çalışmak anlamında kullanılan “oscupare”den türemiştir².

Gorz, sanayi toplumunu emekçiler toplumu olarak adlandırdıktan sonra bu toplumdaki çalışmayı şu şekilde tanımlamaktadır; “çalışma, başkaları tarafından istenilen, tanımlanan, yararlı görülen ve bu sıfatla başkaları tarafından ücretlendirilen

¹ Lucien Febvre, Uygarlık, Kapitalizm ve Kapitalistler. İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 1995, s. 109 – 110.

² Lee Braude, Work and Workers A Sociological Analysis. Robert E. Krieger Publishing Company, Florida, 1983, s. 5.

ve kamusal alanda gerçekleşen bir faaliyet ”³.

Çalışma kavramının temel nitelikleri şu şekilde sıralanmaktadır; çalışma kamusal alanda yapılmalıdır, özel bireyler olarak değil toplumsal bireyler olarak başkalarına dönük olmalıdır ve çalışmanın kabul edilmiş bir toplumsal geçerliliği ya da değeri olmalıdır⁴.

Bu noktada evde yapılan faaliyetlerle genel olarak çalışmanın ayrılması gerekmektedir. Çalışma; ücret karşılığı yapıldığı için değil kamusal alanda gerçekleştiği ölçüde, ölçülebilir ve değiştirilebilir bir hizmet ortaya çıktığı sürece, başkaları için bir değişim değeri yarattığı sürece “çalışma” adını alır⁵.

Giddens, çalışmanın insan yaşamında en çok yer tutan etkinliklerden biri olduğunu ancak bunun yanında insanlar tarafından mümkünse tamamen kurtulmaya çalışılan bir külfet olarak görüldüğünü belirtmektedir. Modern toplumlarda iş sahibi olmak öz güvenin sağlanması açısından önemli bir yere sahiptir. Giddens, çalışmanın insanların ruhsal durumunda ve günlük etkinliklerinde yapısal bir unsur olmasını işin özelliklerine göre belirlendiğini ifade etmektedir. Bunlar;

- *ücret*: insanların gereksinimlerini karşılamada temel kaynakları
- *etkinlik düzeyi*: bireylerin beceri ve kapasitelerinin test edildiği bir ortam
- *değişiklik*: bireylerin günlük ev işlerinden farklı bir şeyler yaparak zevk almaları
- *zamansal yapı*: düzenli olarak çalışan insanlar hayatlarını çalışma saatlerine göre düzenlemeleri
- *toplumsal ilişki*: diğer insanlarla birlikte çeşitli faaliyetlere katılma fırsatı sağlanması
- *kişisel kimlik*: iş hayatı insanlara istikrarlı bir toplumsal kimlik duygusu yaratmaktadır⁶.

³ Andre Gorz, **İktisadi** Aklın Eleştirisi. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 26.

⁴ Andre Gorz, **Kapitalizm**, Sosyalizm, Ekoloji Yönelim Bozuklukları Arayışlar. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 77.

⁵ Gorz, Kapitalizm, s. 77.

⁶ Anthony Giddens, Sosyoloji. Ayraç Yayınevi, Ankara, 2000, s. 326 – 327.

Yukarıda saydıklarımıza şu nitelikler eklenebilir; “Çalışma sonucunda sağlanan gelir bireyin çalışma dışındaki yaşamının maddi temelini oluşturmakta özel yaşamı ve boş zaman aktiviteleri buna göre belirlenmektedir. Çalışma bireyin yaratıcılığının artması, yetenek, beceri ve gelişiminin sağlanması anlamına gelmektedir. Çalışma sayesinde birey kendisini mutlu, başarılı ve bağımsız hisseder. Çalışma sosyal bir görev olarak kabul edilmektedir. Kişisel hedeflere ve psikolojik tatmine ulaşmada bir araçtır.”⁷

Freud çalışmayı, insanların acıdan kurtulup mutluluğa ulaşma yollarından biri olarak tanımlamaktadır. Bireylerin korku duyulan dış dünyaya karşı kendilerini savunmak için - eğer bunu tek başlarına yapmak istemiyorlarsa - insan topluluğunun bir üyesi olarak bilim önderliğindeki tekniğin yardımıyla doğaya karşı saldırıya geçerek onu insan iradesine tabi kılmaları için bir yöntemdir. Bu sayede herkesle birlikte herkesin mutluluğu için çalışılacağını belirtmektedir⁸. Çalışma, bireyi gerçekliğe en fazla bağlayan – en azından gerçekliğin bir parçasına, topluma sağlam bir şekilde yerleştiren – bir yaşam tekniğidir. Ancak insanların büyük çoğunluğu yalnızca zorunlu olduğu için çalışır ve en ağır toplumsal sorunlar da insanlardaki bu doğal çalışma isteksizliğinden kaynaklanır⁹.

Arendt ise çalışma ve emek arasındaki ayrıma dikkat çekmektedir. Arendt’e göre emek, sonuçları neredeyse hemen tüketilen ve yaşamı sürdürme amacıyla planlanmış bedensel faaliyettir; çalışma ise, dünyada nedensellik sağlayan, ellerimizle üstlendiğimiz etkinliktir¹⁰. Çalışma, “insani varoluşun, türün sürekli yinelenen gelen hayat döngüsüne kakılmamış, ölümlülüğü bu döngüye telafi edilemeyen doğa dışı oluşuna karşılık gelen bir etkinliktir. Çalışma, doğal çevrenin tümünden tamamen farklı, “yapay” bir şeyler dünyası oluşturur.”¹¹

⁷ Aşkın Keser, “Çalışmanın Değişen Anlamı ve Çalışmaya İlişkin Yeni Trendler”, <http://www.isguc.org/armaganlar/turanyazgan/14.pdf>, s. 364. (Erişim Tarihi: 17.08.2008)

⁸ Sigmund Freud, *Uygurluğun Huzursuzluğu*. Metis Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37 – 38.

⁹ Freud, s. 40.

¹⁰ Keith Grint, *Çalışma Sosyolojisi*. Alfa Basım Yayım Dağıtım, İstanbul, 1998, s. 8.

¹¹ Hannah Arendt, *İnsanlık Durumu Seçme Eserler 1*. İletişim Yayınları, İstanbul, 1994, s. 17.

Marshall çalışmayı, “bir insanın kendisinin ya da başkalarının tüketimi için mal ve hizmet üretmeye yönelik fiziksel, zihinsel ve duygusal emek harcama” olarak tanımlamaktadır. Ona göre üretken çalışma üç kategoriye ayrılmaktadır. Bunlar; iktisadi faaliyet ya da istihdam, karşılığı ödenmeyen ev içi çalışmalar ile boş zaman faaliyetleri, son olarak da gönüllü cemaat ve hayır hizmetleri¹².

Russell, çalışan – çalıştıran ayrımına dikkat çekerek çalışmanın iki çeşit olduğunu belirtir. Bunlardan ilki, maddenin durumunu başka bir maddeye göre değiştirmek; ikincisiyse, insanlara bir maddenin durumunu başka bir maddeye göre değiştirmelerini söylemektir. Birinci durumda çalışma tatsız ve az para getirmekteyken, ikinci durumda çalışma çeşitlenmekte ve emir verenlerin yanında ne gibi emirler verileceği konusunda akıl verenler de bulunmaktadır. Russell, yaptığı işçi – işveren ayrımına ek olarak üçüncü bir sınıfın varlığından bahsetmektedir: toprak sahipleri. Toprak mülkiyetini elinde bulunduranların aylak olduğunu ancak bu aylaklıklarını başkalarının emeği üzerine kurduklarını söyledikten sonra bu sınıfın en istemediği şeyin başkalarının da kendileri gibi aylak kalmaları olduğunu belirtmektedir¹³. Çalışmanın, özellikle de bir çok kişinin bir çatı altında çalışmasının, eğitilmemiş yaradılışımıza bütünüyle aykırı olduğunu söylemektedir.¹⁴

Marks eserlerinde doğrudan bir çalışma tanımı yapmaya gitmemiştir. Ancak teorisini emek üzerine kurmuştur. Marks emeği işgücünün uygulanması olarak görür ve işçinin yaşam faaliyeti, kendi yaşamının bir tezahürü olarak nitelendirir. Ona göre, işçi yaşamak için çalışır, çalışmak yaşamının bir bölümü değil yaşamından yapılan bir özveridir¹⁵. Marx, Kapitalin birinci cildinde şunları belirtmektedir; “Çalışma, herşeyden önce hem insanın hem doğanın katıldığı ve insanın kendisi ile doğa arasındaki maddi tepkimeleri dilediği şekilde başlattığı, düzenlediği ve denetlediği bir süreçtir. Doğanın ürünlerini kendi gereksinmelerine uygun bir birimde ele geçirebilmek için, kollarını, bacaklarını, kafasını, ellerini ve vücudunun doğal güçlerini harekete geçirerek, doğa güçlerinden birisi olarak onun karşısına geçer. Dış

¹² Gordon Marshall, Sosyoloji Sözlüğü. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1999, s. 110.

¹³ Bertrand Russell, **Aylaklığa** Övgü. Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1969, s. 12 – 13.

¹⁴ Bertrand Russell ve Dora Russell, Endüstri Toplumunun Geleceği. Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 134.

¹⁵ Karl Marx, **Ücretli** Emek ve Sermaye Ücret Fiyat ve Kar. Eriş Yayınları, 2003, s. 22 – 23.

dünya üzerinde bu şekilde etki yaparak onu değiştirmekle aynı zamanda kendi doğasını da değiştirir.”¹⁶ Baudrillard, Marx’ın çalışmaya ilişkin düşüncelerini şu şekilde aktarmaktadır; “Çalışma dışsallaştırma yoluyla insanın kendini var ettiği süreçtir..Çalışma insanın kendi kendini nesnelleştirmesi, kendi kendini üretmesidir”¹⁷.

Meda; çalışmanın zenginlik artışının ana aracı olması durumunun Adam Smith’i ilgilendiren tek öge olduğunu belirtmektedir. Çalışmaya dair Adam Smith’in tanımı tamamen araçsal olduğu belirtilmektedir. Ona göre; “çalışma, değer yaratmayı sağlayan insani ve/veya mekanik bir güçtür”. Smith’in genellikle fiziksel bir harcama sonucu maddesel değişiklik yaratma durumu şeklinde somut olarak tanımlanan çalışmaya, soyut bir boyut eklediği belirtilmektedir. Buna göre çalışma, bütün zaman ve mekanlar için homojen olan kuantumlara (atomlara) sonsuz biçimde bölünebilen bir töz olarak tarif edilmektedir. Smith’e göre değiş tokuş edilen tüm nesnelere çalışmayı içerir, her şey çalışmayla, fiziksel harcamayla ya da yorgunluk miktarıyla dönüştürülebilir ve çözülebilir¹⁸.

Çalışma endüstri toplumunda bir bütünleşme aracı olarak görülmektedir. Bu toplumda çalışma sadece bir kural olduğu için değil aynı zamanda topluluk halinde yaşamının öğrenildiği kipliklerden biri olduğu için de bütünleşme unsuru olarak görülmektedir. Fabrikalarda, bürolarda, atölyelerde ekip halinde geliştirilen bir sosyallik boyutunu da içermektedir. Çalışmanın toplumsal bir bağ yaratması düşüncesinin temelinde; karşılıklılık, toplumsal sözleşme ve toplumsal yararlılık fikirleri bulunmaktadır. İnsanlar çalışarak topluma katkı yaptıkları, bu sayede topluma ait oldukları, topluma ihtiyaçlarının olduğu ve topluma yararlı oldukları düşüncelerine varmaktadırlar¹⁹. Ayrıca çalışmanın karşılığının toplumsal olarak belirlenmesinden ve verilmesinden dolayı çalışma, çalışmayanlar için bile en önemli toplumsallaşma unsuru olarak görülmektedir²⁰.

¹⁶ Karl Marx, **Kapital** Cilt 1. Eriş Yayınları, 2003, s. 165 – 166.

¹⁷ Jean Baudrillard, Üretimin Aynası. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 1998, s. 29.

¹⁸ Dominique Meda, Emek Kaybolma Yolunda Bir Değer Mi?. İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 63 – 64.

¹⁹ Meda, s. 22 – 23.

²⁰ Gorz, İktisadi, s. 26.

1.1.2. Çalışmanın Unsurları

Çalışma kavramına ilişkin temel tanımlardan yola çıkarak; çalışmayı kamusal alanda gerçekleşmesi, ücret karşılığında yapılması ve toplumsal geçerliliği olan mal veya hizmet üretimi süreci olmak üzere üç temel unsur altında değerlendirebiliriz.

1.1.2.1. Kamusal Alanda Gerçekleşmesi

“Kamusal” sözcüğü Sennett’in belirttiği gibi herkesin denetimine açık olan anlamına gelirken, “özel” sözcüğü kişinin ailesi ve arkadaşlarıyla sınırlanan korunan bir yaşam bölgesi anlamına gelmektedir²¹. Bu durumda “kamu”, aile ve yakın arkadaşlar dışında geçen yaşam anlamına gelmektedir. Kamu bölgesinde çeşitli karmaşık gruplar bir araya gelmektedir²².

Endüstri öncesi toplumlarda “doğal insan” için çalışma sadece geçim amaçlı yapılan bir faaliyettir ve özel alana hapsedilmiştir. Çalışmanın kamusal alanda gerçekleştirilmesi modern çağın bir ürünüdür²³. Endüstri öncesi dönemde çalışma genel olarak aşağılanmakta ve çalışanlar dışlanmaktaydı. Modern öncesi toplumlarda çalışanlar insanlık alanına değil, doğa alanına aittiler²⁴.

Antik dünyadaki çalışma ile kapitalist toplumdaki çalışma arasında temel bir farklılık vardır: kapitalist toplumda çalışma kamusal alanda gerçekleştirilirken antik toplumda özel alanda gerçekleştirilmektedir. Antik sitede ekonominin en büyük bölümü piyasada, kamusal alanda hiç gerçekleşmeyen, ama aile alanında yapılan özel bir faaliyettir²⁵.

Antik dönemde çalışmak zorunluluğun esiri olmak demektir ve bu esaret kendiliğinden insanın yaşam koşullarına içkin bir durumdur. Arrendt’in bu döneme

²¹ Richard Sennett, Kamusal İnsanın Çöküşü. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 31.

²² Sennett, s. 33.

²³ Veysel Bozkurt, Püritanizmden Hedonizme Yeni Çalışma Etiği. Alesta Basım Yayın Dağıtım, Bursa, 2000, s. 19.

²⁴ Gorz, İktisadi, s. 26.

²⁵ Gorz, İktisadi, s. 27.

ilişkin saptaması ilgi çekicidir: “Özel hane ile siyasi kamu alanı arasındaki, bir köle olan hane mahkumu ile bir yurttaş olan hane reisi arasındaki ayrım; özel yaşam içinde gizlenmesi gerekenler ile başkalarınınca görülecek, duyulacak ve hatırlanacak etkinlikler arasındaki ayrım, geride tek bir ölçüt kalıncaya dek diğer bütün ayrımları bastırılmış ve onları önceden belirlemiştir. Ölçüt şudur; harcanan zaman ve mesai miktarı özel alanda mı yoksa kamu alanında mı daha fazladır? Mesleğin ardındaki saik nedir; özel iş olarak mı kamu işi olarak yapılmaktadır.”²⁶

Sanayi toplumuyla birlikte çalışma, özel alana hapsedilmiş bir etkinlik olmaktan çıkmış ve kamusal alanda gerçekleştirilen bir faaliyet durumuna gelmiştir. Bunun yanında insanların toplumla bütünleşmesinde giderek artan bir önem kazanmıştır.

Sanayi toplumunda işçi kendi ailesinin dışında çalışmak zorunda kaldığı belirtilmektedir. Sanayi öncesi dönemde evinde yaşarken imalathanesi veya tarlası aynı zamanda onun işyeri olmaktadır. Ancak sanayi toplumuyla birlikte kurulan fabrikalar işçilerin yeni işyerleri olarak ifade edilmektedir²⁷.

1.1.2.2. Ücret

Ücret; ekonomik açıdan bir üretim faktörü olan emeğe ödenen bedel, işveren açısından bir maliyet, çalışan açısından hayatını sürdürme aracı, iş hukuku açısından işçinin iş görme borcu karşılığında işverenin yerine getirmesi gereken asli borcu, toplum açısından sosyal adaletin gerçekleştirilme derecesini gösteren bir ölçüt, sendikalar açısından toplu görüşmelerde üyelerinin gelirlerini arttırması açısından bir başarı ölçütü olarak görülmektedir²⁸.

Marks’a göre ücret; “genellikle emeğin fiyatı denilen işgücü fiyatına, ancak

²⁶ Arendt, s. 119 – 120.

²⁷ Ahmet Memiş, “Sanayi Ötesi Topluma Geçiş Sürecinde Emek Olgusunda Değişme Eğilimleri” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Ankara, 2001, s. 21.

²⁸ Avniye Tuğba Balta, “İnsan Kaynakları Yönetimi Fonksiyonu Olarak Ücret Yönetimi, Motivasyon ve Bir Uygulama”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, İstanbul, 2007, s. 9 – 12.

insanın etinde, kanında saklı bulunan bu özgün metanın fiyatına verilen addan başka bir şey değildir".²⁹ Marks ücretin işçinin kendi ürettiği meta içinde sahip olduğu pay olmadığını, kapitalistin onlarla kendisi için belirli bir miktar işgücü satın aldığı daha önceden varolan metaların bir bölümü olduğunu belirtmektedir³⁰.

Marks, işgücünün her zaman bir meta olmadığını, emeğin her zaman özgür – ücretli olmadığını dile getirmektedir. Antik dönemlerde köle kendi işgücünü efendisine satmamaktaydı, köle işgücüsüyle birlikte efendisine bir defada satılmaktaydı. Kölenin kendisi bir metaydı ancak işgücü onun kendi metası değildi. Feodal dönemde ise, serf toprağa aittir ve topraktan elde edilenleri toprağın sahibine teslim etmektedir³¹.

Gorz, ücretli çalışmayı bir ödeme amacıyla gerçekleştirilen çalışma olarak tanımlamaktadır. Buradaki temel hedef para, ticari değişimdir. İnsanların önce yaşamlarını kazanmak, daha sonra ise tatmin veya zevk için çalıştıklarını belirtmektedir. Gorz, ücretli çalışmayı iktisadi amaçlı çalışma olarak adlandırmaktadır³².

İkel toplum düzeninde egemen olan ortak mülkiyet anlayışının bir sonucu olarak; insanların, insanlara ücret veya benzeri bir maddi değer karşılığında emeklerini satmalarının söz konusu olmadığı belirtilmektedir³³. Kölelik düzeninin egemen olduğu toplumlarda; egemen sınıfları meydana getiren büyük toprak sahipleri, atölye sahipleri, tüccar ve tefeciler, kölelerin yalnızca emeğine değil bütün beden ve kişiliklerine sahiptirler. Bu dönemde kölelerin çalışmaları karşılığında herhangi bir maddi karşılık haketmeleri söz konusu değildir. Ancak kölelerin çalışma gücünden yararlanmak amacıyla ihtiyaçları sahipleri tarafından asgari düzeyde karşılanmaktadır³⁴. Feodal sistemde ise serfler, feodalın mülkünden kendisine ayrılan bir toprak parçasını işleyerek geçimlerini sağlamaktadır. Feodale ait topraklarda

²⁹ Marx, Ücretli, s. 20 – 21.

³⁰ Marx, Ücretli, s. 21.

³¹ Marx, Ücretli, s. 21.

³² Gorz, İktisadi, s. 264.

³³ Alpaslan Işıklı, Gerçek Örgütlenme: Sendikacılık. İmge Kitabevi, Ankara, 2003, s. 186.

³⁴ Işıklı, s. 187 – 188.

çalışan serflere bu çalışmalarının karşılığı olarak – bugünkü anlamda bir ücretin değil – elde edilen ürünün bir kısmının verilmesi söz konusudur³⁵. Zanaatkarlıkta da ücretlilik sistemine özgü işçi ve işveren ayrılığını görmenin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Her ne kadar usta yanında çalışan kalfa, yamak ve çırağa ücret ödese de bu statüler geçicilik arz etmektedir. Bu kişiler günün birinde ustalık statüsüne yükseleceklerdir. Bunun yanında bu sistem içinde ustanın da emeğiyle üretim sürecine katılması onu ücretlilik düzenindeki patrondan farklı kılmaktadır³⁶.

Endüstrileşmeyle birlikte serflik ve lonca sistemleri sona ermiş, özgür işçiler ortaya çıkmıştır. Köylüler topraktan koparak kentlere göç etmiş, lonca sisteminin usta ve kalfaları da nitelikli işçi durumunda fabrikalara girmişlerdir. Ancak yeni oluşan işçi sınıfını çok ağır çalışma ve yaşama şartları beklemektedir. Endüstrileşmenin ilk yıllarında uzun çalışma saatleri, çok yetersiz ücretler, sağlık ve güvenliğe aykırı çalışma şartları çalışma yaşamını belirleyen özelliklerdir³⁷.

Ücretlilik düzeninin toplumların ekonomik, sosyal hayatlarında, üretim ilişkilerinde egemen olmasının, kapitalist sistemle birlikte başlayan bir durum olduğu belirtilmektedir. Ücretlilik sisteminin doğuşunu ve üretim ilişkilerinde egemen oluşunu sanayi devrimi ve sanayileşmenin temel bir etken olarak etkilediği ifade edilmektedir³⁸.

Bir toplumda ücretlilik düzeninin varlığından söz edilebilmesi için; emek – sermaye ayrılığının gerçekleşmiş, emeğin özgürleşmiş ve emeğiyle geçinenlerin sayıca artmış olmasına bağlı olduğu söylenmektedir. Sanayi devrimiyle ortaya çıkan yeni üretim araçlarının sahiplerinin, kapitalist sistemin temel ilkelerinden biri olan özel mülkiyet gereğince kapitalistler olduğu ifade edilmektedir. Yaşanan rekabet sonucunda sermaye az sayıda kapitalistin elinde toplanmıştır. Bir tarafta üretim için gerekli sermayeyi ellerinde toplamış kapitalistlerle diğer tarafta emeklerini ücret karşılığı satan işçilerin ortaya çıktığı, yani emekle sermayenin birbirinden ayrılmış

³⁵ Işıklı, s. 190.

³⁶ Işıklı, s. 192.

³⁷ Memiş, s. 16 – 17.

³⁸ Işıklı, s. 193 – 194.

olduğu belirtilmektedir³⁹.

Koray'ın belirttiği gibi; günümüzde gelişmiş ülkelerin istihdamında büyük çoğunluk ücretli ve aylıklı çalışanlardan oluşmaktadır. Bu ülkelerde tarım kesimi daralmıştır ve ücretsiz aile işçiliği bulunmamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeyse tarım hala önemini korumakta buna ek olarak çok sayıda küçük işletme ve serbest çalışan bulunmaktadır⁴⁰.

Ücretlilerin sayılarındaki artış onları ekonomik, siyasal ve toplumsal açıdan önemli bir güç konumuna getirmektedir. Ekonomik açıdan ücretliler, üretimin en önemli ögesi ve en büyük tüketici grubu oluşturmaktadır. Siyasal açıdan ücretliler önemli bir seçmen grubu olarak karşımıza çıkmaktadır. Toplumsal açıdansa, endüstri ilişkilerine taraf, çalışma barışı ve toplumsal uzlaşmanın sağlanmasında söz sahibi bir grup olarak yer almaktadırlar⁴¹.

1.1.2.3. Toplumsal Geçerliliği Olan Mal veya Hizmet Üretimi

Çalışmanın modern anlamda sanayi toplumu tarafından kabul edilen bir eylem olarak görülebilmesi onun kamusal alanda, ücret karşılığında ve toplumsal geçerliliği olan bir mal veya hizmet üretimi olmasına bağlanmaktadır. Toplumsal geçerliliği olan bir mal ya da hizmet üretimi tüm topluma yararlı olan bir ürün ortaya koyma anlamına gelmektedir. Dolayısıyla sanayi toplumu; ev içi çalışma, kendi için çalışma ve özerk faaliyeti gerçek anlamda çalışma olarak değerlendirmemektedir.

Ev içi çalışmadan kastımız, postfordist üretim sistemine geçişte firmaların küresel rekabete uyum sağlamak ve maliyetleri düşürmek amacıyla pazara yönelik üretilen mal ve hizmetlerin evlerde çalışılan kişilerce üretilmesi değildir⁴². Burada bahsettiğimiz ev içi çalışma, “ticari değişim amacıyla değil, temel hedefi ve

³⁹ Işıklı, s. 196.

⁴⁰ Meryem Koray, Sosyal Politika. İmge Kitabevi, Ankara, 2005, s. 77.

⁴¹ Koray, s. 77.

⁴² Ayşe Gözde Koyuncu, “Enformel Sektörde Kadın Emeği: Evde Çalışma” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Ana Bilim Dalı, Ankara, 2006, s. 6.

yararlanıcısı doğrudan insanın kendisi olan bir sonuç amacıyla gerçekleştirilen çalışmadır”⁴³. Bu çalışma; yiyecekleri hazırlamak, gövdenin ve konutun temizliğine dikkat etmek, dünyaya çocuk getirmek ve yetiştirmek gibi etkinlikleri kapsamaktadır⁴⁴.

Bir kadın anaokulunda öğretmenlik yaptığında bir işi olduğu kabul edilirken, kendi çocuklarına baktığında bir işinin olmadığı söylenmektedir. Bunun nedeni anaokulu öğretmenin yaptığı iş karşılığında para kazanması değildir, evde çocuklarına bakan kadın öğretmenin maaşına eşit düzeyde bir devlet yardımı olsa bile çalıştığından bahsedilmemektedir. Bunun arkasında yatan gerekçe “çalışma”nın, toplumun tamamını kapsayan toplumsal mübadeleler akışına dahil olması gereken toplumsal bir etkinlik olarak tanımlanmış olmasıdır⁴⁵.

Gorz’a göre, çalışmada önemli olan, toplumsal olarak tanımlanabilen ve toplumsal bütünün üretim ve yeniden üretiminde norma bağlı, standart bir işlevi yerine getiriyor olmasıdır. Toplumsal olarak tanımlanabilen bir işlevi yerine getirebilmesi için, çalışmanın toplumsal olarak belirlenmiş prosedürler uyarınca kullandığı toplumsal olarak tanımlanmış yetkiler ve yetenekler çerçevesinde tanımlanabilir olması gerekir. Çalışma, bir meslek, bir iş olmak zorundadır. Türdeşleşmiş prosedürler uyarınca kurumsal olarak onaylanmış yetki ve yeteneklerin uygulanması olmalıdır⁴⁶.

Bunun yanında geliştirici, zenginleştirici, anlam ve sevinç kaynağı olarak hissedilen; sanatsal, felsefi, bilimsel, ilişkisel, eğitsel, iyilikseverlik, yardımlaşma, kendini yenileme gibi özerk faaliyetler de çaba ve yöntemli uygulama anlamında bir “emek” isterler ancak bunlar genel anlamda çalışma kapsamında değildirler daha çok özerk faaliyet olarak nitelendirilmektedir⁴⁷.

Gorz’a göre; yaratıcı, teorisyen ya da sanatçı, yalnızca kamusal ve toplumsal

⁴³ Gorz, İktisadi, s. 264.

⁴⁴ Gorz, İktisadi, s. 264.

⁴⁵ Andre Gorz, **Yaşadığımız** Sefalet. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 12.

⁴⁶ Gorz, Yaşadığımız, s. 12.

⁴⁷ Gorz, İktisadi, s. 265.

olarak belirlenmiş bir talebe yanıt veren dersler verdiği; ya da ısmarlanan bir şey yaptığında “üretir” (bir işi vardır). Ancak bunun yanında sanatsal ya da teorik yaratma eyleminin her zaman toplumsal olarak belirlenmiş bir talebe yanıt vermesi söz konusu değildir. Çünkü, yaratma toplumsallaştırılmaz, kurallara bağlanamaz; özü gereği normların ve kuralların ihlalidir⁴⁸.

1.1.3. Çalışmanın Tarihsel Gelişimi

Bu bölümde çalışmanın tarihsel gelişimi ve toplum tarafından çalışmaya verilen anlamın değişimi incelenecektir. Tarihsel gelişimde öncelikle ilkel toplumlar değerlendirilecek, sonrasında sırasıyla köleci, feodal toplumlar ve endüstri toplumu ortaya çıkıncaya kadar yaşanan gelişmeler incelenecektir.

1.1.3.1. İkel Toplum ve Alet Yapan İnsan

Dünyada insanın türeyişini arkeologlara göre yaptığı aletler belirler. İnsanlar beslenme ve barınma ihtiyaçlarını karşılarken fizyolojik yapılarındaki eksiklikleri aletler yoluyla tamamlamışlardır. Bu sayede beyin ve sinir sistemini kullanmayı öğrenmişlerdir⁴⁹. İnsanların alet yapmaya başlamaları onların hayvanlardan farklılaşmalarını sağlamıştır. İkel insanlar en başta iki ayağının üzerinde durmaya başlamış ve daha sonrasında ellerini kullanmayı öğrenmişlerdir. İnsanla maymun arasında kemiklerin ve kasların genel yapısı ve sayısı aynı olmasına rağmen en ilkel insanın eli hiçbir maymunun taklit edemeyeceği işler yapabilmektedir. Engels'e göre; “Hiç bir maymunun eli, taş bıçağın en kabasını bile imal edememiştir.”⁵⁰

İnsanların çalışma yeterliliği kazanması biyolojik evrimi sonucunda gerçekleşmiştir. Emeğin de organların kullanımının geliştirilmesi açısından rolü büyüktür. Alet üretmek ilkel toplumlarda görülen ilk çalışma eylemi olarak nitelendirilmektedir. Alet üretimi sayesinde eller kıvraklık keskinlik ve uyumlu

⁴⁸ Gorz, Yaşadığımız, s. 13.

⁴⁹ V. Gordon Childe, Kendini Yaratan İnsan İnsanın Çağlar Boyunca Gelişimi. Varlık Yayınevi, Ankara, 1978, s. 54.

⁵⁰ Friedrich Engels, “Maymundan İnsana Geçişte Emeğin Rölü”, Marx-Engels Seçme Yapıtlar, Cilt 3, Sol Yayınları, 1979, s. 80-81.

hareket etme yeteneğini kazanmışlar aynı zamanda bu ilk çalışma eylemi sayesinde dikey yürüme alışkanlığı pekişmiş ve bu da diğer organların gelişimine yardımcı olmuştur⁵¹.

İlkel toplumlarda insanların beslenme amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetler öncelikle toplayıcılık ve sonrasında avcılıktır. Toplayıcılık ilkel insanın yaşadığı çevredeki bitki ve meyvelerin toplanması eylemidir. Toplayıcılık dönemine ilişkin özellikler;

- Araç kullanma, besin toplama amacına yöneliktir. Bu anlamda doğadaki basit sopa, odun, belirli ölçüde yontulmuş taş, ilk araçlardır.
- Basit toplayıcılık bir süre sonra yerini araç kullanarak bazı hayvanların avlanmasına bırakmıştır.
- Bu aşamada düzenli etle beslenme organizmanın ve beynin gelişmesini sağlamıştır.
- Toplayıcılık, basit araçların kullanılmasından yapılmasına doğru giden gelişim çizgisi içinde kabul edilebilir. Bu aşamada, araç gereç, yapımı işbölümüne dayalı değildir.
- Toplayıcılık cinslerin çok basit temel işbölümüne beslenme yönünden dayalı bir alt düzen olarak görülmektedir
- Verim düşüklülüğü ve toplama işinin sürekliliği insan topluluklarına çok az boş zaman bırakmıştır. Üretim ve tüketim dengesi, besin toplamaya olanak tanımamaktadır. Kısaca artık yaratılmamaktadır⁵².

Meda'ya göre, ilkel toplumlarda geçim maddesi sağlamaya ya da fiziksel gücün yeniden üretim faaliyetlerine ayrılan zaman azdır, çünkü doğal denem ihtiyaçları sınırlıdır. İlkel toplumların zamanının ve ilgilerinin küçük bir bölümü bu işlere yöneliktir⁵³.

Şenel'e göre ise ilkel insanların kullandıkları aletlerin fazla gelişmemiş olması ve aralarında herhangi bir işbölümünün bulunmuyor olması toplayıcılığın

51 Zubritski, Mitropolski ve Kerov, İlkel, Köleci ve Feodal Toplum. Eriş Yayınları, 2006, s.16.

52 Kuvvet Lordoğlu ve Mete Törüner, Çalışma Ekonomisi. Beta Basım, İstanbul, 1995, s. 4-5.

53 Meda, s.33-34.

veriminin son derece düşük olmasına yol açmıştı. İlkel insanlar zamanlarının çoğunu ve enerjilerini yiyecek aramaya harcamış ve bu nedenle başka şeyler yapabilmek için boş zaman ve enerji fazlaları kalmamıştır⁵⁴.

İlkel insanlar doğanın kendilerine sunduğu aletler sayesinde yiyebileceği bir çok ürün olduğunu da keşfetmişlerdir. Önceleri bitkiler ve bitki kökleriyle beslenirken daha sonra hayvan yumurtaları ve küçük sürüngenleri yemeye başlamışlar geliştirdikleri aletlerle hayvanları avlamayı öğrenmişlerdir⁵⁵.

Avcılık döneminin ekonomik ilişkileri şu şekilde özetlenebilir;

- İlkel düzen içindeki üretim ilişkilerinin, emek kullanımının ve ürünün bölüşülmesi için yapılan ilk belirgin düzenlemeler avcı grupları içinde görülmektedir.
- Av aletlerinde, araçlarında kullanım, ortaklık ilkesine dayalıdır. Bireysel mülkiyet görülmemektedir.
- Avcılıkla uğraşan topluluklarda işbirlikçilik grubun temel özelliğidir.
- Avcılık ve gelişimi sonucu ortaya çıkan hayvancılık ve çobanlık niteliği itibariyle göçebe olma halini ortaya koyar.
- Avcılık sahip olunan zenginliklerin savaşlar yoluyla daha da geliştirilmesini sağlar ancak bu dönemde köle ya da toprak ele geçirme biçiminde bir zenginlik birikimi söz konusu değildir.
- Avcılık dönemini ekonomik işbirliği yerine kadın – erkek işbölümü toplayıcılıkta bulunmayan bir biçimde geliştirmiştir ve bunun sonucunda avcı topluluk içindeki dayanışma daha da artmıştır⁵⁶.

Avcı ve toplayıcı toplumlarda eşitsizliğe rastlanmamaktadır. Bu toplumların ihtiyaç duydukları maddi mallar, av silahları, kazma ve inşaat aletleri, tuzaklar ve pişirme aletleriyle sınırlıdır. Dolayısıyla toplumun üyeleri arasında sahip olunan maddi varlıkların sayısı ve çeşidi bakımından pek az fark bulunur, zengin ile yoksul

⁵⁴ Alaeddin Şenel, İlkel Topluluktan Uygur Topluma Geçiş Aşamasında Ekonomik Toplumsal Düşünsel Yapıların Etkileşimi. Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995, s. 54-55.

⁵⁵ Zubritski ve diğerleri, s. 16.

⁵⁶ Lordoğlu, s. 5-6.

ayrımı söz konusu değildir. Konum ve rütbe farklılıkları yaş ve cinsiyete dayanmaktadır. Erkekler genellikle avlanırken, kadınlar bitki ve bitki köklerinin toplanması görevini üstlenmişler. Bunun yanında toplanan bitkilerin pişirilmesi ve çocukların yetiştirilmesi de kadınlar tarafından yerine getirilmiştir. Yaşlılar deneyim sahibi olduklarından grubu etkileyen önemli kararlarda söz sahibidirler⁵⁷. Bu dönemde toplumsal rollere ilişkin rollerin şekillenmeye başladığı söylenebilir.

İlkel insan için kişisel kar güdüsü doğal bir şey değildir ve kazanç asla çalışmayı teşvik edici değildir. İlkel insan geçim faaliyetlerini tek başına üstlenmez ve dolayısıyla çalışmanın sonucu da tek kişiye yönelik değildir. İlkel toplumlarda çalışma daha çok tazmin edilmesi gerekmeyen ama toplumsal zorunlulukların parçası olan bir yükümlülük olarak ele alınır⁵⁸.

Avcı ve toplayıcı toplumlar kendi ihtiyaçlarından daha fazlasını üretmekle ilgili değillerdir. Bu toplumlarda esas etkinlikler; olağan olarak dinsel değerler ile tören ve ayin etkinlikleridir. Toplumun üyeleri düzenli olarak bu törenlere katılır ve zamanlarının büyük çoğunluğunu törenlerde kullanılmak üzere elbise, maske, resim ve diğer kutsal nesnelere hazırlamakla geçirirler⁵⁹.

Avcılık ve toplayıcılığın bir arada yürütüldüğü dönemden sonra “uzman avcılık” dönemi gelmektedir. Uzman avcılık döneminde toplu av ve süre avı söz konusu olmaktadır. Bu dönemde, erkek toplulukta ön plana çıkmaktadır. Aynı zamanda dönem içinde artı ürün ve artı zaman sağlanmıştır⁶⁰.

İklim koşullarının değişmesi sonucunda hayvanların yapısında da değişim gözlenmiştir. Bunun sonucunda toplu av yerine tekil av söz konusu olmuş toplayıcılık eski önemini yeniden kazanmıştır. Aynı dönemde balıkçılık gelişmiş ve sürekli besin sağlanması söz konusu olmuş dolayısıyla bu durum yerleşik hayata geçmede bir adım olarak görülmüştür⁶¹.

⁵⁷ Giddens, s. 48.

⁵⁸ Meda, s. 34-35.

⁵⁹ Giddens, s. 51.

⁶⁰ Şenel, s. 72.

⁶¹ Şenel, s. 142 – 143.

İnsanlar daha sonraki dönemlerde bitkileri ve hayvanları evcilleştirmeyi öğrenmiş tarım yapabilir duruma gelmişlerdir. Bunun sonucunda da ikinci toplumsal iş bölümü gerçekleşmiştir⁶². İkinci toplumsal iş bölümü; göçebe, kendine yetersiz, dışa açık ve savaşçı çoban topluluklarıyla, yerleşik, kendine yeterli, dışa kapalı ve barışçı çiftçi topluluklar arasında olmuştur⁶³.

Çobanlarla çiftçiler arasındaki ilişkiler iki şekilde gelişmiştir. Bunlardan ilki; barışçı olarak nitelenen ve ticaretin doğumunu simgeleyen değişim ilişkisi, ikincisiyse; savaşçı bir nitelik sergileyen fetih ve çöreklenme şeklinde olmuştur.

1.1.3.2. Köleliğin Kurumsallaşması ve Zorla Çalışma

Kölelik düzeni ilk olarak ilkel toplumlarda ortaya çıkmıştır. İkel toplumlarda egemen üretim aracı tarımdır. Ortaklaşa mülkiyetin egemen olduğu dönemde köleler de ortak mülkiyet sayılıyordu. Ancak bu dönemde köleler oldukça azdı ve köle emeği belirleyici bir rol oynamıyordu⁶⁴.

Köle emeğinin ortaya çıkışı ilkel toplumdaki mülkiyet ilişkilerinin sertleşmesi ile üretim ilişkisinde bunun belirleyici bir işleve sahip olması sonucunda ortaya çıkmıştır denebilir⁶⁵. Biyolojik evrim ve cinsiyete dayalı işbölümü uzmanlaşmayı beraberinde getirmiştir. Uzmanlaşma verimlilik artırıcı bir unsur olarak değerlendirildiğinde, insanların yeni yaşam biçimlerinin bir artı ürünü sağlayacak düzeye geldiği kabul edilmektedir. Artı ürün birikim için gerekli koşulları beraberinde getirmiştir. Birikimin temeli mülkiyetin ortaya çıkışıyla daha da somutlaşmıştır. Sonuç olarak ortak mülkiyetten bireysel mülkiyete geçiş üretim ilişkilerini de daha farklı bir çerçeveye içine oturtmuştur⁶⁶.

Genellikle savaş tutsakları ya da toplumun yıkıma uğramış üyeleri bir şef ya da din adamının kendisini beslemesi sonucunda bütün emeğini vermek durumunda

⁶² Şenel, s. 148 – 150.

⁶³ Şenel, s. 179.

⁶⁴ Zubritski ve diğerleri, s. 59.

⁶⁵ Lordoğlu, s. 8.

⁶⁶ Lordoğlu, s. 8.

kalıyordu. Mülkiyetin ilerlemesiyle birlikte eskiden fiilen köle olan bu kişiler hukuken de köle durumuna geliyorlardı⁶⁷.

İlk köleci devletler M.Ö. 4 ve 2 bin yıllarında Mezopotamya, Hindistan ve Çin’de kurulmuştu. Hammurabi yasalarının bir çok paragrafı doğrudan doğruya köle sahiplerinin çıkarlarını korumaya ayrılmıştı. Bu yasalara göre bir başkasının kölesi yaralayan ya da hayvanına zarar veren bu kölenin sahibine para ödemekle cezalandırılıyor, bir başkasının kölesinin öldürülmesi halindeyse suçlu ölen kölenin sahibine bir köle veriyordu. Bir kölenin çalınması ya da kaçan bir köleye yataklık edilmesi ölüm cezası ile cezalandırılıyordu⁶⁸.

Eski Asya devletlerinden farklı olarak Antik Yunan ve Roma’da kölelik gelişiminin en yüksek düzeyine ulaşmıştır. Bu ülkelerde köleci üretim tarzı diğer ülkelerde olduğundan çok daha çabuk başarıya ulaşmıştır⁶⁹.

Antik Yunan’da halk, topraksız ya da az topraklı çiftçiler ve büyük toprak sahibi soylular olarak sınıflara ayrılmış soylular siyasal iktidarı ellerine geçirmişti. Halk o dönemde şehir devletlerinde yaşıyor ve tarım ve hayvancılıkla uğraşıyordu. Ticaret fazla gelişmemiş, en küçük ekonomik birim olarak görülen aileler içine geçimlik üretim söz konusuydu. Köleler işgücünü oluşturmakta, iktisadi faaliyet şehir devlet sınırları içinde gerçekleştirilmekteydi⁷⁰.

Günümüzde bir çok toplum tarafından medeniyetin beşiği olarak adlandırılan Antik Yunan Uygarlığı bilim, sanat, felsefe ve politikada önemi yadsınamayacak eserler bırakmıştır. Ancak insanların bu düşünsel faaliyetlerde ilerlemelerinin dayanak noktalarından biri de kölelik kurumudur. Yunan demokrasinden söz edildiği zaman Yunan sitelerinde uygulanan demokrasinin “köleli” bir demokrasi

⁶⁷ Zubritski ve diğerleri, s. 59.

⁶⁸ Zubritski ve diğerleri, s. 63 – 64.

⁶⁹ Zubritski ve diğerleri, s. 86.

⁷⁰ M. Kutluğhan Savaş Ökte, “Antik Çağda İktisadi Düşünce”, Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt:7, Sayı:24, Bahar 2008, <http://www.esosder.org/dergi/24037-062.pdf>, (Erişim Tarihi: 10.10.2008), s. 39.

olduğu genellikle gözden kaçıkmaktadır⁷¹. Sonuçta Yunan demokrasisinde siyasal hak sahibi olabilmek; eli silah tutmak (erkek olmak), yabancı olmamak ve köle olmamaya bađlıydı⁷².

Yunan filozofları çeşitli konularda aralarında farklılık gösterebilirler de “çalışma” konusunda ortak görüşlere sahiptirler. Çalışma, alçaltıcı görevlerle özdeşleştirilmiş olduğundan çalışmaya değeri verilmez. Bu sayede Antik Yunan çağı çalışmanın yüceltilmemiş olduğru toplumların bir idealini temsil eder⁷³.

Çalışma antik çağda kölelere özgü aşağılık bir kavram olarak değerlendirilmiştir. Çalışma bir zorunluluk gereği beden üzerinde bir denetim kurma sürecidir. Antik çağda zorunluluk ve özgürlük birbirinin zıttı kavramlar olarak görülmüş ve özgür insanın zorunlulukların kölesi olmayacağı öne sürülmüştür⁷⁴. Arendt’in değerlendirmesine göre kölelik kurumu Antik çağda çalışmayı insanın yaşam koşulları arasından çıkarmaya yönelik bir girişimdir⁷⁵.

Aristoteles, Politika adlı eserinde köleler hakkında şunları söylemektedir; “Kölelerin kullanılması da evil hayvanlarınkinden hiç ayrılmaz; biz her ikisinden de bedensel gereksinmelerimizin giderilmesinde yararlarıdır. Bu durumda, doğa özgür kişilerle kölelerin bedenlerini ayrı ayrı yapmayı amaçlamıştır: Köleler, zorunlu kol işleri için yeterince güçlü, özgür kişiler ise bu çeşit işlere yarayamayacak biçimde, dimdik, ama bir devlet yurttaşının yaşamı için, savaşla barış arasında bölünen bir yaşam için pek uygun olarak yaratılmıştır”⁷⁶.

Kölelik kurumu Antik Yunan’da devlet düzeniyle beraber işlemiş ve hiç bir zaman kaldırılmamıştır. Bu dönemde köle sağlamanın yolları; savaşlar, barbarlardan köle satın alınması ve Solon dönemine kadar borçlanma yoluyla köle durumuna düşme şeklinde gerçekleşmekteydi. Eski Yunan’da bugünkü anlamda bir işçi

⁷¹ Murat Sarıca, 100 Soruda Siyasi Düşünce Tarihi. Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 8.

⁷² Manfred G. Schmidt, Demokrasi Kuramlarına Giriş. Vadi Yayınları, Ankara, 2002, s. 36.

⁷³ Meda, s. 38.

⁷⁴ Bozkurt, s. 18.

⁷⁵ Arendt, s. 120.

⁷⁶ Aristoteles, Politika. Remzi Kitabevi, İstanbul, 2002, s. 14.

sınıfının bulunmayışının devlet ekonomisinin üretimde köle emeğine dayanmasına neden olduğu belirtilmektedir⁷⁷.

Antik Yunan'da üç çeşit özgür olmayan emek biçimi bulunduğu belirtilmektedir. Bunlar; borç bağımlılığı veya köleliği, devlet serfliği ve taşınır mülk köleliği olarak ifade edilmektedir. Borç bağımlılığında borçlu, borcunu ödeyeceği gün tekrar özgür bir insan olabileceğini düşünmekteyken, borç köleliğinde borçlu alacaklının sürekli kölesi durumundadır. Devlet serfliğinde; serf özel bireye ait toprağa bağlı olmakla beraber kısmen devletin veya cemaatin mülkiyetindedir. Devletin izni olmaksızın toprak sahibi tarafından satılamaz. Devlet serfi normal köleden farklı olarak toprağa bağlı bir yaşam sürdürdüğü için aile kurma olanağına sahiptir. Taşınabilir mülk köleliğinde ise köle, efendinin kişisel mülkü durumundadır, satılabilir ve satın alınabilir. Taşınabilir mülk kölelerinin yapacakları iş belirli değildir⁷⁸.

Antik Yunan'da çalışma eylemi sadece köleler tarafından yerine getirilmiyordu. Bunun yanında tüccarlık ve zanaatkarlık da mevcuttu. Aristoteles, Politika adlı eserinde para kazanmanın türlerini sayarken ticareti kınanması gereken bir etkinlik olarak nitelendirmiştir⁷⁹. Aristoteles zanaatkarın durumunu da sınırlı kölelik olarak nitelendirmektedir. Bir sözleşmeyle bir eser yapmayı vaadeden zanaatkar statüsünü özgür kılan unsurlardan ikisini yani ekonomik etkinlikten azade olmak ile sınırsız hareket edebilme hakkından geçici bir süre ile yoksun kaldığından bahsetmektedir⁸⁰. Zanaatkarlar belli bir tekniğe sahip olmalarına rağmen halk için çalışmadıkları ve kendi yaşam koşullarını başkalarına borçlu oldukları için toplumsal

⁷⁷ Niyazi Berkes, Felsefe ve Toplum Bilim Yazıları. Adam Yayınları, İstanbul, 1985, s. 15.

⁷⁸ Güven Bakırgezer, "Antik Yunan Düşüncesinde Kölelik", Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt:63, Sayı:1, 2008, http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/pdf/63/1/Bakirezer_Guven.pdf, (Erişim Tarihi: 12.10.2008) s. 18-19.

⁷⁹ Aristoteles, s. 23. Aristoteles para kazanmanın doğal ve doğal olmayan iki türünün olduğunu ve bunların da kendi içinde bölümlere ayrıldığını belirtmektedir. Doğal olan para kazanma yolları; (1) hayvan yetiştiriciliği bilgisi, (2) toprak sürme bilgisi, (3) arıcılık, kümes hayvanı yetiştiriciliği ve balıkçılık bilgisi. Burada sayılan etkinliklerin bilgisine sahip olmak yeterlidir sonuçta bu işler yine köleler tarafından yerine getirilecektir. Aristoteles, ticaret, faizle ödünç para vermek ve vasıflı ya da vasıfsız işçi olarak ücretle çalışmayı doğal olmayan para kazanma yolları arasında saymaktadır. Ticaretin kınanan bir faaliyet olmasının nedeni ise doğadan değil insanların birbirleriyle alışverişinden ortaya çıkmasındandır.

⁸⁰ Arendt, s. 25.

yaşamın alt kesimlerinde yer alırlar. Ticari faaliyetlerde de insana yakışmayan bir açgözlülük görüldüğü için küçümsenmektedir⁸¹.

Dönemin egemen anlayışına göre çalışmak kötü ve aşağılık bir eylem olarak görülmekteydi. Özgür bir insan bilimle ve felsefeyle ilgilenmeli, zamanının büyük çoğunluğunu sitenin yönetimine ayırmalıydı. Ancak Hesiodos'un çalışma hakkındaki görüşleri egemen görüşten farklılık göstermektedir. Hesiodos "işler ve günler" adlı eserinde çalışma hakkındaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmektedir; "çalış ki açlık bulunduğun yerden kaçsın", "çalışanların sürüleri de olur altınları da", "çalışmak değil, çalışmamaktır ayıp olan"⁸². Ancak Hesiodos da günlük çiftlik emeğinin köleler ile evcil hayvanlar tarafından karşılanmasını olağan bir durum olarak görmektedir⁸³.

Köle sisteminin varlığı şehir devletlerinin ekonomik gelişmelerinin önündeki başlıca engel olarak görülmüştür. Kölelik düzeninde büyük ölçüde üretim olmamış, kapitalist üretim gerçekleşmemiş ve işçi sınıfı meydana gelememiştir. Çalıştırılan köleler arasında iş bölümü ve uzmanlaşma yoktur bunun yanında köleler; kaza, hastalık ve ölüm gibi risklerle karşı karşıyadır⁸⁴.

Roma İmparatorluğu döneminde de çalışma tasarımında büyük bir değişiklik olmamış ve Yunan modeline dayanarak çalışma küçümsenmiştir. Yunan döneminde olduğu gibi aşağılayıcı ve zahmetli işlerin büyük bölümü daima köleler tarafından üstlenilmiştir. Yine Yunan'da olduğu gibi çalışma karşılığı para alanlar ve ticari işlerde uzmanlaşmış olan tüccarlar da mahkum edilmiştir⁸⁵. Fetihlerle genişleyen Roma İmparatorluğu kazandığı savaşlar sonucunda köle sayısını arttırmıştır⁸⁶.

Roma hukukuna göre kölelik doğumla ya da hürriyetin kaybedilmesiyle gerçekleşen bir statü olarak tanımlanmaktadır. Köle kadından doğan çocuk köle

⁸¹ Meda, s. 41.

⁸² Selahattin Eyüboğlu ve Azra Erhat, Hesiodos Eseri ve Kaynakları. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1977, s. 24.

⁸³ Arendt, s. 118.

⁸⁴ Berkes, s. 16.

⁸⁵ Meda, s. 48.

⁸⁶ Zubritski ve diğerleri, s. 114.

olmakta, kadının gebelik sırasında durumu değişirse doğum anındaki durumuna göre doğan çocuğun köle olup olmayacağı belirlenmektedir. Hürriyetin kaybedilmesi durumunun başlıca görünümü ise savaş esirliğidir. Hukuken köle; satılabilen, kiralanabilen, ödünç verilebilen bir mal muamelesi görmektedir. Aile reisinin köle üzerinde mutlak bir hakimiyeti vardır ve buna malik hakimiyeti denilmektedir. Köleler ne kadar mal olarak kabul edilse de insan oldukları için fiil ehliyetine sahip fakat hak ehliyetine sahip değildirler. Sahipleri yararına bazı hukuki muameleleri yapabilmekte ve bu muamelelerin sonucu sahip yapmış gibi doğrudan doğruya onun üzerinde sonuçlarını doğurmaktadır⁸⁷.

Kölelik sisteminin gelişmesi zihinsel emek ve el emeğinin arasındaki karşıtlığın belirginleşmesine neden olmuştur. Bunun nedeni fiziksel olarak çalışma zorunluluğundan kurtulan efendilerin kendilerini yönetim, hukuk, sanat gibi zihinsel uğraşlara verebilmelerine dayanmaktadır⁸⁸.

Başlangıçta bir yoksullar hareketi olarak ortaya çıkan Hıristiyanlık İsa'dan sonraki iki yüzyıl boyunca Roma İmparatorluğu içinde yayılmıştır. İmparatorların bu dine yaklaşımları dönemsel olarak değişse de 317 yılında hıristiyanlık imparatorluğun resmi dini olmuştur⁸⁹.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde çalışmaya yaklaşım antik dönemdekinden farklı değildir. Bu dönemde insanların zamanlarının büyük çoğunluğunu ibadete ayırmaları fikri egemen olmuştur. Çalışma bu dönemde lanet ya da ceza olarak görülmüştür⁹⁰. İlerleyen dönemlerde ise tanrının dünyayı altı günde yaratıp yedinci günde dinlenmiş olması fikrinden hareket ederek çalışma, tanrının yaratma eyleminin bir taklidi olarak görülmüş ve önem kazanmıştır⁹¹.

⁸⁷ Ziya Umur, Roma Hukuku Ders Notları. Beta Basım, İstanbul, 1999, s. 158 – 159.

⁸⁸ Zubritski ve diğerleri, s. 94.

⁸⁹ Server Tanilli, Uygurluk Tarihi. Adam Yayınları, İstanbul, 2002, s. 47 – 48.

⁹⁰ Meda, s. 50.

⁹¹ Meda, s. 52.

1.1.3.3. Ortaçağ ve Feodalite

Ortaçağ olarak adlandırılan dönem bilindiği gibi Roma İmparatorluğunun yıkılması ya da Kavimler Göçünden, İstanbul'un fethine kadar geçen yaklaşık bin yıllık bir süreyi ifade etmektedir. Ortaçağda Avrupa'da siyasal birlik bozulmuş derebeylik sistemi hakim olmuştur. Bu dönemde hıristiyanlık önemini arttırmış, kilisenin etkinliği de bu doğrultuda artmıştır.

Ortaçağ'da hakim olan ekonomik ve sosyal sisteme feodalite adı verilmektedir. Feodalitede, fief sözleşmesiyle⁹² toprak sahibi olan bir senyör bu toprağı kullanma hakkını geçici olarak bir serfe devretmektedir. Feodalite bir piramit gibi hiyerarşik bir yapıdadır. Ortaçağ'da topraklar genellikle kiliseye ve senyörlere aittir, senyörsüz topraklar istisna durumundadır⁹³.

Ortaçağın toplumsal yapısına bakıldığında sınıflı bir toplum yapısının bulunduğu görülmektedir. Bu dönemdeki sosyal sınıflar; din adamları, soylular, köylüler ve serfler olarak ifade edilmektedir. Feodalitenin toplumsal yapısını özetleyen bir tanımlama "Bireyin bireye tabiyetidir". Nasıl ki toprak sahibi soylular bu toprağın kullanım hakkını köylülere devrediyorsa, köylüler de bu toprağın belli bir kısmını başkalarına devredebilmektedir. Bunun yanında nasıl serf köy senyörünün adamıysa, kont da kralın adamı durumundadır⁹⁴. Lengelle ortaçağda, Antik Yunan'da ve Roma İmparatorluğu'nda kurumsallaşmış olan köleliğin sona erdiğini, çünkü bu dönemde bireyin bireye tabiyeti söz konusu olduğu için herkesin birbirinin kölesi durumunda olduğunu belirtmektedir⁹⁵.

Fief sözleşmesiyle ortaya çıkan senyör – vassal ilişkisi iki şekilde gerçekleşmektedir. Bunlardan ilki, toprakların köylülere verilmesi sonucunda köylünün toprak sahibine elde ettiği ürünün bir kısmını vermesi ve onun adına

⁹² Fief sözleşmesi özü itibarıyla ekonomik düzlemdeydi. Fief diyen bir kimse, bir temlik karşılığında temel olarak ödeme yükümlülüğünü değil, aksine bir şey yapma yükümlülüğünü kastediyordu. Ayrıntılı bilgi için bkz. Marc Bloch, Feodal Toplum. Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2005, s. 233.

⁹³ Tanilli, s. 52 – 53.

⁹⁴ Bloch, s. 207.

⁹⁵ Maurice Lengelle, Kölelik. İletişim Yayınları, İstanbul, 1993, s. 70.

toprağı işleme şekline⁹⁶, diğeri ise senyörün kendi yanında ev işlerinde yardımcı olması için beslediği vassal şeklindedir⁹⁷.

Ortaçağda çalışma eylemi Antik Yunan ve Roma döneminde olduğu gibi; tarım, ticaret ve zanaatkarlık şeklinde gerçekleşmektedir. Toprak mülkiyeti önemli olduğu için tarımın önemi de artmaktadır. Ancak bunun yanında özellikle de deniz ticareti olmak üzere ticaret de önem kazanmaktadır. Deniz ticareti yapan tüccarların dışındaki tüccarlar, hiçbir zaman alıcı ve satıcıyı aynı yerde bir araya getirme şansına sahip değildirler aynı zamanda yeterli sayıda alıcı bulmakta da zorlanmaktadırlar. Bu dönemde kazançlarını dolaşarak sağlayan bu tüccarlar birer, gezgin, tozlu ayak olarak adlandırılmaktadırlar⁹⁸. Deniz yoluyla gerçekleştirilen ticaret de batı aleyhine sürekli açık vermektedir. Batılılar doğu akdeniz ülkelerinden yükte hafif pahada ağır şeyler alırken onlara köleden başka satabilecekleri malları bulunmamaktadır⁹⁹. Bu dönemde hakim olan hıristiyanlık ticarete kötü gözle bakmakta ve insanları tanrıdan uzaklaştırdığı gerekçesiyle zamanın kötüye kullanılması olarak değerlendirilmektedir¹⁰⁰. Kilisenin dünya görüşüne göre toprak, tanrı tarafından insanlara, ebedi kurtuluşlarını sağlamak üzere yaşayabilmeleri için verilmiştir. Bu dönemdeki yaygın kanı çalışmanın amacının zengin olmak değil, fakat fani hayat ebedi hayata dönüşene kadar insanların doğdukları zamanki durumlarını koruyabilmelerini sağlamak yönündedir¹⁰¹. Gezgin tüccarlar, yağmalanma riskiyle karşı karşıyaydılar ve bundan korunmak için kasabalara ya da burg'lara sığınmaktadırlar. Buraları yazın bir mola yeri, kötü havalarda ise kışı geçirme yeri olarak kullanılmaktadır. Ancak kentlerin, ticaret artışına paralel olarak bu yeni gelen insanlara ayırabileceği mekan yetersiz hale gelmiş ve tüccarlar da surların dışına yerleşmeye yeni bir burg, dış burg kurmaya zorlanmışlardır. Böylece dinsel kentler ve feodal kaleler dışında bunlara tam tezat bir hayatın sürdürüldüğü ticari toplanma yerleri ortaya çıkmıştır¹⁰².

⁹⁶ Zubritski ve diğerleri, s. 134.

⁹⁷ Bloch, s. 236.

⁹⁸ Bloch, s. 106.

⁹⁹ Bloch, s. 109 – 110.

¹⁰⁰ Meda, s. 55.

¹⁰¹ Henri Pirenne, Ortaçağ Avrupasının Ekonomik Ve Sosyal Tarihi. Alan Yayıncılık, İstanbul, 1983, s. 18.

¹⁰² Pirenne, s. 40.

Zanaatkarlık bu dönemde de mevcuttur. Ancak antik Yunanda olduğu gibi değerlendirilmemektedir. Ortaçağda zanaatkarlık, tarımla birlikte izin verilen işler arasında bulunmaktadır. Bu niteliğini tanrı işine benzemesinden ve üzerinde etkide bulunduğu nesneyi dönüştürmesinden almaktadır. Ortaçağ düşüncesi maddi üretime verdiği anlamla, dar anlamda materyalist olarak nitelendirilmektedir¹⁰³.

Senyörle anlaşma imzalayan köylüler, rantı senyörlere sadece tarım ürünü olarak değil aynı zamanda zanaat eşyası olarak da vermekteydiler. Bu zanaat eşyaları arasında çuha ve yünlü kumaş dokumaları önem arz etmekteydi. Zanaatkarlar senyörün iznine bağlı olarak ürettikleri ürünlerin bir kısmını satmak üzere pazar ve panayırlara gitmekteydiler ancak bu bir süreklilik arz etmiyordu¹⁰⁴.

Nüfusun artması sonucunda yeni tarım arazileri açılmış bunun en büyük sonucu da insan gruplarının birbirine yaklaşması olmuştur. Nüfus artışıyla birlikte iktidarlar güçlenmeye ve eski durumlarını sağlamlaştırmaya başlamışlardır. Ufku genişleyen iktidarlar artık yollara özen göstermektedirler. Bunun nedeni ticaretten sağlanan büyük vergi gelirlerinin prenslik ve krallıkları yakından ilgilendirmesidir¹⁰⁵.

Tüccarların uygun noktalarda toplanmaları belli bir süre sonra zanaatkarların da aynı yerlerde toplanmalarına yol açmıştır¹⁰⁶. Uzmanlaşan zanaatkarlar ürünlerini piyasaya sürmek ve piyasadaki ihtiyacı olan her şeyi satın almak üzere daha sık pazarlara gitmeye başlamıştır. Bunun nedeni köyde yeterli bir pazarın bulunmaması ve feodal sömürünün zanaatçıya ağır gelmesidir¹⁰⁷.

Dokumacılar tüccarların yanına yerleşerek, burada tüccarlar tarafından ithal edilen yün, çırpıcı ve boyacıların kullandığı sabun ve boya malzemelerini kolayca bulabilmektedirler. O zamana kadar sadece kadınlar tarafından sürdürülen dokumacılık artık erkeklerin eline geçmekte ve daha uzun kumaş parçaları üretilmeye başlanmaktadır. Bu dönemde bronz, bakır işlemeciliği ve demircilik de

¹⁰³ Meda, s. 56.

¹⁰⁴ Zubritski ve diğerleri, s. 156.

¹⁰⁵ Bloch, s. 113.

¹⁰⁶ Pirenne, s. 41

¹⁰⁷ Zubritski ve diğerleri, s. 157.

gelişmektedir¹⁰⁸.

Kırlardan kente göç ile yeni bir toplumsal işbölümü başlamıştır. Bir yanda tarımsal üretim diğer yandaysa sinai üretim bulunmaktaydı. İmal edilen ürünler meta haline gelmiştir. Tüccarlar, zanaatkarlardan ürettikleri eşyaları satın alıp pazarlarda yeniden satmaya başlamışlardır. Yaşanan toplumsal iş bölümü sadece kentlerin kurulması ve iç pazarın yaratılmasını değil bunun yanında toplumsal ve siyasal değişimlere de neden olmuştur¹⁰⁹.

Artık kentlere yerleşen zanaatkarlar kendi aralarında loncalar şeklinde örgütlenmeye başlamışlardır. Bunun nedenleri arasında; köyden kente göç eden serflerin rekabeti, köy ve kent arasında yaşanan sürekli savaş ve örgütlü askeri güç gerekliliği, üretilen ürünlerin satışı için ortak binalara duyulan ihtiyaç, bir işin ortaklaşa yapılması sonucunda ortaya çıkan bağ, değişik meslekler arasında çıkar çatışması, öğrenilen işin korunması zorunluluğu sayılmaktadır¹¹⁰.

Lonca sistemi “usta – kalfa – çırak” şeklinde hiyerarşik bir yapıda olup katı kurallara sahiptir. Bu sistemde; ücretler düşüktür, çalışma süreleri uzundur ve üretim araçlarının sahibi ustadır. Çıraklar genellikle karın tokluğuna çalışmaktadır¹¹¹.

Lonca sisteminde her bir çalışan gelecekte kendi işlerini kurabilmeleri için bütün çalışma seyrini tamamlamayı öğrenmek zorundadır. Ortaçağ zanaatkarları kendi işlerinde ustalaşmak durumundadır ve bu yüzden kendilerini tamamıyla işlerine vermekte bunun sonucunda da işiyle duygusal bir kölelik ilişkisi ortaya çıkmaktadır¹¹².

Usta – kalfa ve usta – çırak arasındaki ataerkil ilişkiler ustaların, kalfaların ve çırakların bütün yaşamları üzerinde etkili olmalarını ve çalışanlar arasında oluşan bağ sonucunda diğer ustaların yanında çalışanlara karşı birleşmelerini sağlamaktadır.

¹⁰⁸ Pirenne, s. 41.

¹⁰⁹ Zubritski ve diğerleri, s. 159.

¹¹⁰ Karl Marx ve Friedrich Engels, Alman İdeolojisi. Eriş Yayınları, 2003, s. 57.

¹¹¹ Lordoğlu, s. 14.

¹¹² Marx, s. 59.

Çırakların karın tokluğuna çalışmalarının ve bu sistem içinde yer almalarının nedeni, kendilerinin de bir gün usta olma hedeflerine bağlanmaktadır¹¹³.

Ticaret ve kentlerin büyümesine paralel olarak ortaya çıkan kentsoylular (tüccar ve zanaatkarlar) loncalar halinde örgütlenerek siyasal ve toplumsal anlamda da güçlenmek amacını da taşımaktadırlar. Bu yeni sınıf, daha serbest ticaret yapabilmek için feodal otoritelerle anlaşma yaparak ticaret hayatını düzenleyen kuralların konulmasında bir taraf olarak ortaya çıkmaktadır¹¹⁴.

1.1.3.4. Kapitalizme Geçiş Süreci

Kır ve kentin, yani tarımla uğraşanlarla zanaatla uğraşanların birbirinden ayrılması tarihsel süreç içinde ikinci toplumsal işbölümü olarak adlandırılmaktadır. Bundan sonraki süreçte ise tüccar sınıfının ortaya çıkması ve üçüncü toplumsal işbölümünden bahsedilmektedir¹¹⁵.

Üçüncü toplumsal işbölümünün doğurduğu tüccar sınıfı; üretime herhangi bir şekilde katılmaksızın, onun yönetimini ele geçiren ve üreticileri iktisadi bakımdan egemenliği altına alan bir sınıf olarak değerlendirilmektedir. Tüccar sınıfının iki üretici arasında zorunlu olarak geçindiği ve her ikisini de sömürdüğü ifade edilmektedir. Bu sınıfın; üreticileri değişim zahmet ve riskinden kurtarmak amacıyla, ürünlerinin satışını en uzak pazarlara kadar yaymak ve böylece nüfusun en yararlı sınıfı olmak bahanesiyle gerçekte çok küçük hizmetler için karşılık olarak, yerli üretimin olduğu kadar yabancı üretimin de kaymağını alan, hızla büyük servetler kazanan ve buna uygun düşen toplumsal bir etkililik kazanan bir sınıf olduğu ifade edilmektedir¹¹⁶.

Top, barut ve pusulanın kullanılması, denizciliğin gelişmesiyle birlikte Avrupalılar müslümanların aracılığı olmadan uzak doğudan gelen ürünlere ulaşmak

¹¹³ Marx, s. 58.

¹¹⁴ Koray, s. 42.

¹¹⁵ George Politzer, Felsefenin Başlangıç İlkeleri. Eriş Yayınları, 2003, s. 182.

¹¹⁶ Friedrich Engels, Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni. Eriş Yayınları, 2003, s. 158.

için alternatif yollar aramaya başlamışlardır. Coğrafi keşiflerin en önemli sonuçlarının kapitalizmde yaşanan gelişmeler olduğu ifade edilmektedir. Kapitalizm kurulurken büyük çapta sömürgecilğe başvurmuştur. Avrupalılar, ticari amaçlarla çeşitli ülkelerde sömürgeler oluşturmuş ve yeni ticaret yollarından tüm dünyanın ürünleri ve zenginlikleri Avrupa'ya akmaya başlamıştır¹¹⁷. Coğrafi keşiflerle birlikte en çok nakledilen ve satılan mallar sömürge ürünleri ve esirler olmuştur. Bunun yanında bu dönemde yeni keşfedilen yerlerdeki yerliler katledilmiştir. Dolayısıyla yeni dünyada madenlerde çalışacak ve toprağı işleyecek yeterli sayıda insan bulunmamaktadır. Bu dönemde Afrika'dan zenci getirilmeye başlanmış ve dolayısıyla köle emeği tekrar kullanılmaya başlanmıştır¹¹⁸.

16. yüzyılın iktisadi düşüncesi merkantilizm olarak adlandırılmaktadır. Buna göre; bir ülke ne kadar değerli maden ve paraya sahip olursa o kadar zengin sayılır. Dış ticaret yoluyla olabildiğince çok değerli madenin ülkeye girişi en önemli amaçtır. Dış ticaret ülkenin kendi tüccarları yoluyla kendi ticaret filosuyla yapılmalıdır¹¹⁹.

Gelişen ticaret burjuvazisinin; güçlenebilmek ve yeni bir dünya kurabilmek için, herşeyden önce kendini koruyabilecek bir üst kuruluşa, ulusal sınırlara, mal ve can güvenliğinin sağlanmasına, belli bir sınır içinde ölçü ve kanun birliğine ihtiyacı olduğu belirtilmektedir. Bu ihtiyaçlar, ulusal devletlerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ortaya çıkan ulusal devletlerde egemen yönetim biçimi 16. ve 17. yüzyıllarda mutlak monarşi olmuştur¹²⁰.

17. ve 18. yüzyıllarda ise siyasi düşünce tarihine burjuvazi damgasını vurmuştur. Ticaretin gelişmesi ve yavaş yavaş sanayinin kurulması sonucu toplumdaki üretim güçlerinin, yürürlükteki feodal üretim ilişkileriyle, bir başka deyişle feodal mülkiyet biçimiyle çelişkiye düştüğü ifade edilmektedir. Siyasal iktidar alanında mutlak monarşiye geçişin feodal üretim ilişkilerini etkilediği ancak bunları ortadan kaldırmadığı belirtilmektedir¹²¹.

¹¹⁷ Tanilli, s. 69 – 73.

¹¹⁸ Tanilli, s. 76.

¹¹⁹ Tanilli, s. 94.

¹²⁰ Tanilli, s. 94 – 95.

¹²¹ Sarıca, s. 67 – 68.

Güçlenen burjuvazi yönetimde de hak sahibi olmak istemektedir. Burjuvazinin İngiltere’de Kara Avrupa’sından daha önce ortaya çıktığı, küçük toprak soylularıyla işbirliği yaptığı ve parlamento içinde siyasi iktidarı yavaş yavaş ele geçirdiği ifade edilmektedir. Fransa’da ise burjuvazi, aristokrasi ve monarşiye karşı emekçi halkla birlikte ayaklanarak 1789’da Fransız İhtilali’yle birlikte yönetimi ele geçirmiştir¹²².

Avrupa’da gerçekleşen burjuva devrimlerinin feodalitenin bir dizi ülkede ortadan kaldırılmasıyla sonuçlandığı ifade edilmektedir. Devrimlerle kapitalist üretim ilişkilerinin kendilerini engelleyen kösteklerden kurtulduğu ve kendilerine hızla geliştirecekleri bir yol açtıkları belirtilmektedir. Bu dönemdeki yaşanan toplumsal kargaşanın teknik alanda bir devrime neden olduğu ve makinenin icat edildiği ifade edilmektedir. Makineli sanayiye geçiş Sanayi Devrimi olarak adlandırılmaktadır. Kol emeğinin yerini makinenin almasının, çağın toplumsal – ekonomik ilişkilerinin evrimi üzerinde büyük bir etki yarattığı belirtilmektedir¹²³.

Sanayi devrimi sadece makineleşme olarak sınırlandırılmamakta, bir dizi teknolojik değişimler kümesi olarak ifade edilmektedir. Bu değişimler; yeni makinelerin bulunması (ip eğirme makinesi gibi), yeni keşfedilen enerji kaynaklarını üretime koşma (özellikle su ve buhar enerjisi) ve üretim yöntemlerinin geliştirilmesi için bilimden yararlanma olarak sıralanmaktadır¹²⁴.

Sanayi devrimi toplumsal ilişkilerde büyük değişiklikleri ortaya çıkarmıştır. Makine kullanımının sonucunda sanayi işçileri yığını ortaya çıkmış, proleterya sınıfı olarak hızla oluşmuş, köylü sınıfı ya ortadan kalkmış ya da küçülmüştür. Bu dönemde kapitalist üretim biçiminin genişlemesinin emekçilerin sömürülmesinin fazlaşmasıyla birlikte gerçekleştiği belirtilmektedir. İşçilerin, makinenin bir uzantısı haline geldiği, imalat yöntemlerinin basitleştirilmesi ve makinelerin kullanılmasının kalifiye işçinin önemini azalttığı ve bunun sonucu olarak da kadın ve

¹²² Sarıca, s. 68.

¹²³ Zubritski, Mitropolski ve Kerov, **Kapitalist** Toplum. Eriş Yayınları, 2006, s. 43 – 44.

¹²⁴ Giddens, s. 58.

çocukların ucuz emeğinin kullanılmaya başlandığı ifade edilmektedir. Büyük sanayi işletmelerinde bir arada çalışmanın, işçilerin örgütlenmesine neden olduğu ifade edilmektedir. Makineleşmeyle, güçler ilişkisinin değiştiği ticaret burjuvazisinin yerine sanayi burjuvazisinin yükselişe geçtiği belirtilmektedir¹²⁵.

Sanayinin egemen üretim biçimi olduğu toplumlar sanayi/endüstri toplumu olarak tanımlanmaktadır. Sanayi toplumu kavramının İkinci Dünya Savaşından sonraki dönemde popülerlik kazandığı belirtilmektedir¹²⁶. Sanayi toplumunda; işgücünün çoğunluğu endüstriyel üretimde istihdam edilmektedir. Tarımda istihdam edilenler küçük bir grubu oluşturmaktadır. Üretim makineleşmiş ve fabrikalarda örgütlenmiştir. Aynı zamanda üretim ticarileşmiştir, geçim amaçlı değil satış amaçlı üretim yapılmaktadır. Tarım büyük birimlere dayanmaktadır ve yüksek düzeyde makineleşmiştir. Nüfusun büyük bölümü okur yazarlardan oluşmaktadır ve büyük kasaba ya da şehirlerde yaşamaktadırlar¹²⁷. Sanayi toplumu; işbölümünün, uzmanlaşmanın, standartlaşmanın, kentleşmenin, sekülerleşmenin, rasyonelleşmenin, bürokratikleşmenin, sermaye birikiminin, modernleşmenin, teknolojik gelişmenin, çekirdek ailenin egemenliğinin arttığı toplumlar olarak tanımlanmaktadır¹²⁸.

¹²⁵ Zubritski ve diğerleri, Kapitalist, s. 48.

¹²⁶ Veysel Bozkurt, **Endüstriyel** ve Post-Endüstriyel Dönüşüm. Ekin Kitabevi, Bursa, 2006, s. 16.

¹²⁷ Steve Bruce ve Steven Yearley, The Sage Dictionary of Sociology. Sage Publications Ltd., London, 2006, s. 150.

¹²⁸ Bozkurt, Endüstriyel, s. 19 – 20.

1.2. ÇALIŞMA ETİĞİ KAVRAMI

1.2.1. Çalışma Etiğinin Tanımı

Çalışma kavramı gibi “çalışma etiği” kavramı da endüstri toplumuyla ortaya çıkmış bir kavramdır. Bunun nedeni ise yukarıda da açıkladığımız gibi çalışmaya endüstri devrimi yapıncaya kadar değer verilmemesidir.

Tıpkı çalışma kavramı gibi “çalışma etiği” kavramı üzerinde de literatürde kabul edilmiş genel bir tanım bulunmamaktadır. Çalışma etiği kavramı temelini protestan ahlakından almaktadır. Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu kitabında Protestanlıkla kapitalizmin gelişimi arasında bağlantı kurmaktadır. Weber’e göre; “Protestanlık; mülk sahibi olmanın verdiği doğal zevke var gücüyle karşı çıkmış, tüketimi, özellikle de lüks tüketimi sınırlamıştır. Buna karşılık mal kazancını, psikolojik olarak geleneksel ahlakın yasaklarından kurtarmış, kazanç uğraşısının zincirlerini koparıp bunu yalnız yasal hale getirmekle kalmamış, ayrıca doğrudan doğruya tanrının isteği olarak görmüştür.”¹²⁹ Weber, tüketimin sınırlandırılması ile kazanç peşinde koşmanın serbest bırakılmasının tasarrufun zorunlu olması ve sermayenin birikmesine neden olacağını belirtmektedir. Kazanılmış olanın tüketilerek kullanılmasına karşı konulan engellerin sermayenin etkin kullanımını sağladığı belirtilmektedir¹³⁰. Protestan ahlakında öne çıkan değerler; daha çok üretmek, daha az tüketmek, meslek kavramının tanrı buyruğu olarak kabul edilmesi, çok çalışmanın kutsallaştırılması olarak sıralanmaktadır¹³¹.

Gorz’un daha önce sanayi toplumunu emekçiler/çalışma toplumu olarak adlandırdığından bahsetmiştik. Gorz, bu toplumda çalışmanın; aynı anda hem ahlaki bir görev hem de toplumsal bir yükümlülük ve kişisel başarı yolu olarak kabul edildiğini söylemektedir. Ona göre çalışma etiği, çalışma ideolojisidir ve bu ideolojinin kabul ettiği ilkeler şunlardır;

- herkes ne kadar fazla çalışırsa, kendini o kadar iyi hisseder

¹²⁹ Max Weber, Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu. Ayraç Yayınları, Ankara, 2002, s. 133.

¹³⁰ Weber, s. 134.

¹³¹ Bozkurt, Endüstriyel, s. 28 – 29.

- az çalışan veya hiç çalışmayanlar topluluğa zarar verir ve bu kişiler topluluk üyesi olmayı hak etmez
- iyi çalışanlar toplumsal olarak başarılı olur, başarısız olanın hatayı kendinde araması gerekmektedir¹³².

Bauman, çalışma etiğinin iki açık önermeden ve iki dolaylı varsayımdan oluşan bir emir olduğunu söylemektedir. Önermelerden ilki; “kişinin canlı kalmak ve mutlu olmak için başkalarının değerli bulduğu ve karşılığını ödemeye değer gördüğü bir şey yapması gerektiğidir”¹³³, ikinci önerme ise “kişinin sahip olduğuyla yetinmesinin ve böylece daha fazla yerine daha aza razı olmasının yanlış, aptalca ve ahlaki açıdan zararlı olduğudur”¹³⁴. Bauman’a göre çalışma etiğinin varsayımlarından ilki; “çoğu insanın çalışma yeteneğini satmak zorunda olduğu ve gerçekte hayatlarını bu yeteneği satarak ve karşılığında hakettiklerini alarak kazandıklarıdır”¹³⁵. İkinci varsayım ise “sadece böyle bir emeğin, maaşa ya da ücrete layık olan, satılan ve satın alınması muhtemel olan bu emeğin başkaları tarafından kabul gördüğü, çalışma etiğinin takdir ettiği ahlaki değere sahip olduğudur”¹³⁶.

Çalışmanın toplum tarafından çoğunlukla kabul gören ahlaki bir boyutunun olduğu, çabalama ve girişimin boş zamana göre üstün tutulduğu ileri sürülmektedir. Çalışıyor olma durumunun bireye gelecek finansal ve sosyal faydalara bakmaksızın ahlaki olarak arzulanır durumda olduğunu belirtilmektedir. Çalışmanın bu ahlaki boyutu çalışma etiği olarak adlandırılmakta ve geleneksel olarak çalışkanlık, dakiklik, itaat, dürüstlük ve ciddiyet nitelikleriyle ilgili olduğu söylenmektedir¹³⁷.

Bir başka tanıma göre, “birey tarafından çalışmaya verilen önem” çalışma etiğidir. Geleneksel püritan (protestan) çalışma etiği, çalışmanın iyi ve tanrısal olduğunu ve çalışmayan bireyin aylak/serseri olduğunu varsaymaktadır. İşletmeler çalışanlarındaki “çalışma arzusu”na önem vermektedir. Çalışma etiği, bireyin

¹³² Gorz, İktisadi, s. 262.

¹³³ Zygmunt Bauman, Çalışma, Tüketim ve Yeni Yoksullar. Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 13.

¹³⁴ Bauman, s. 13.

¹³⁵ Bauman, s. 14.

¹³⁶ Bauman, s. 14.

¹³⁷ Mike Noon ve Paul Blyton, The Realities Of Work. Palgrave Macmillan, New York, 2002, s. 56 – 57.

kendisini işine adanmasında ve şirkete bağlılığında ve işi yapma yükümlülüğünde belli olmaktadır¹³⁸.

Çalışma etiğinin bireylerin çalışma hakkındaki tutumlarıyla ilgili bir kavram olduğu ve bu kavramın sosyoloji, psikoloji, tarih, siyaset bilimi ve yönetim araştırmalarında bağımlı ve bağımsız değişken olarak kullanıldığı belirtilmektedir. Çalışma etiğinin literatürde çok boyutlu; sosyal, siyasal ve ekonomik hayatın görünümüleriyle ilgili bir kavram olarak tanımlandığı ancak görünümünün ne olduğu konusunda herhangi bir görüş birliği olmadığı ileri sürülmektedir. Çalışma etiğinin çeşitli boyutları hakkında; sıkı çalışma, dindarlık, bağımsızlık, başarı, bireysellik, bireysel sorumluluk ve kendine yeterlilik önem arzeden başlıklar olarak öne çıkmaktadır¹³⁹.

Marshall ise çalışma etiğini şu şekilde tanımlamaktadır; “çalışma etiği; üretken emeğe ya da çalışmaya, çalışanlar ya da bu emeği harcayanlar tarafından kendi başına bir olgu olarak değer verilmesi; toplumsal baskıların, teşvik primlerinin ya da işverenlerin işgücünden azami çıktıyı elde etmek amacıyla geliştirdikleri başka araçların sağlayabileceğinden daha fazla çaba harcanmasının özendirilmesidir”¹⁴⁰.

Baudrillard, insanın doğallaştırılması ve doğanın insancillaştırılması diyalektik temeline üzerine oturan Marksist felsefenin iki yönde ilerlediğini belirtmektedir. Bunlardan ilki; çalışma etiği, ikincisi ise çalışma sayılmayanın estetiğidir. Çalışma etiğinin hem burjuva ideolojisini hem de sosyalist ideolojiyi bütünüyle belirlediği, kendi kendinin amacı olarak kabul edilen çalışmanın kategorik bir zorunluluk olarak yüceltildiği ifade edilmektedir. Bu ideolojik yaklaşım sayesinde olumsuz niteliklerini yitiren çalışmanın ortaya mutlak bir değer olarak çıktığı belirtilmektedir¹⁴¹.

¹³⁸ Patrick J. Montana ve Bruce H. Charnov, Management. Barron's Educational Series, New York, 2000, s. 68.

¹³⁹ Isaac Heacock, “Defining The Work Ethic”, http://www.allacademic.com/meta/p_mla_apa_research_citation/0/2/1/8/1/p21811_index.html, s. 9. (Erişim Tarihi: 23.10.2008).

¹⁴⁰ Marshall, s. 110.

¹⁴¹ Baudrillard, s. 30.

Russell, modern dünyada çalışmanın erdem olduğuna inanıldığı için büyük zararlar doğduğunu söylemektedir. Russell'a göre çalışma etiği, köle ahlakıdır ve modern dünyada köleye ihtiyaç yoktur¹⁴².

Çalışma etiği, servet birikiminin boş zamanın keyfine tercih edilme derecesi olarak da tanımlanmaktadır. Çalışma etiğiyle bir ülkenin sosyo-ekonomik gelişmişlik düzeyi arasında doğrudan bir ilişki olduğunu belirtmektedir. Az gelişmiş ülkelerdeki erkek çalışanlar daha düşük bir çalışma etiğine sahiptirler, servet yerine boş zamanın birikimine kendilerini hazırlamaktadırlar. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerdeki erkek çalışanlar daha yüksek bir çalışma etiğine sahiptirler ve boş zamanın aksine servet birikimine kendilerini hazırlamaktadırlar. Çalışma etiğinin düşük olduğu az gelişmiş ülkelerde kadın aile üyeleri geçimlerini sağlamak için işgücü piyasasına katılmada daha yüksek bir fırsata sahiptirler.¹⁴³

Çalışma etiği; dini temelleri olan, sanayi toplumu tarafından emredilen çalışmaya olan bağlılığı içeren ve toplumsallaşma süreciyle öğrenilen, insanların çalışmaya verdiği anlamı ifade etmektedir.

1.2.2. Çalışma Etiğinin Unsurları

Çalışma etiğinin unsurları; toplumsallaşma, bağlılık ve din başlıkları altında incelenecektir.

1.2.2.1. Toplumsallaşma

Toplumsallaşma bireylerin içinde doğdukları toplumların kültürlerinin özelliklerini öğrenme süreci olarak tanımlanabilir. Bu süreç yaşam boyunca devam etmektedir¹⁴⁴. Çalışırken toplumsallaşma ise, ücretli işte çalışmayı öğrenme ve bunun getirdiği ideolojik yapılara uyum sağlama sürecini ifade etmektedir. Bireyler

¹⁴² Russell, Aylaklığa, s. 14.

¹⁴³ Kathrine Ann Stucky, "Gender Mobility And The Work Ethic: An International Perspective", <http://www.sba.muohio.edu/ABAS/1998/gender1.pdf>, (Erişim Tarihi: 23.10.2008), s. 3 – 6.

¹⁴⁴ Giddens, s. 44.

çalışırken çalıştıkları işyerinin, bağlı buldukları işkolunun ve mesleğin normlarını, değerlerini ve kültürünü içselleştirmeyi öğrenmektedirler¹⁴⁵.

Henüz çalışma hayatına atılmamış bireylerin çalışma kültürünü öğrenmelerinde aileleri ve okullar önemli bir rol oynamaktadır. Aileler çalışmaya ne kadar değer verilirse çocukların da çalışmaya verdiği değer artmaktadır¹⁴⁶. Okullardaysa görünen ders programının yanında çok daha önemli gizli bir ders programı bulunmaktadır. Bu gizli ders programında; her şeyi zamanında yapmak, söz dinlemek ve gösterilene kafayı kullanmadan bellek öğretilmektedir. Bu sayede öğrenciler fabrika hayatına hazır bir duruma getirilmektedir. Özellikle montaj düzenine göre kurulmuş olan fabrika hayatı; işçinin zamanında gelip gitmesini, yöneticilerin vereceği emirleri tartışmadan yerine getirmesini ve büroda ya da makine başında aynı şeyi tekrar tekrar bıkmadan yapmasını gerektirmektedir¹⁴⁷.

Sanayi devriminin ilk yıllarında insanlara çalışmayı sevdirmek kolay olmamıştır. Çünkü bu insanlar önceki dönemlerde genellikle sadece geçim amacıyla daha kısa sürelerle çalışmaktadır. Bauman'ın belirttiği gibi bu insanlarda; "fabrika istihdamının sözümona nimetlerinden mümkünse sakınmaya ve ustabaşı, saat ve makine tarafından ayarlanan yaşam ritmine uslu uslu itaate direnmeye yönelik yaygın bir eğilim bulunmaktadır"¹⁴⁸.

Çalışma etiği insanlara çalışmayı özendirme konusunda başvurulan bir yoldur. Çünkü çalışma etiği, insanların başkalarının değerli bulduğu ve karşılığını ödemeye değer gördüğü bir şey yapması gerektiğini önermektedir¹⁴⁹. Çalışma etiği insanların yaşamının mantığında yeterince yer eder ve uygulanırsa bu insanların geçmişten kalan düşünme, değerlendirme, seçme ve amaç saptama gibi tüm alışkanlıklarının yerine adet yerini bulsun diye yapılan işlerin geçmesi

¹⁴⁵ Marshall, s. 109.

¹⁴⁶ Tom Ter Bogt, Quinten Raaijmakers ve Fritz Van Wel, "Socialization And The Development Of Work Etic Among Adolescents And Young Adults", Journal Of Vocational Behaviour 66, 2005, s. 423.

¹⁴⁷ Alvin Toffler, **Üçüncü Dalg**a. Altın Kitaplar, İstanbul, 1981, s. 53.

¹⁴⁸ Bauman, s. 14.

¹⁴⁹ Bauman, s. 13.

hedeflenmektedir¹⁵⁰. Çalışma etiği, işgücü ücretleriyle desteklenen her çeşit hayatın, ne kadar sefil olursa olsun, ahlaki yücelik taşıdığını zorla kabul ettirmektedir¹⁵¹.

Sanayi devriminin ilk yıllarında kentli nüfus artmaktadır. Köyden kente gelenlerin bir çoğu fabrikalarda çalışmak amacındadır. Bu dönemde karşımıza yeni bir kurum olarak düşkünler – yoksullar evleri çıkmaktadır. Bu kurumlarda; yaşlılar, sakatlar, hastalar ve güçsüzler bulunmaktadır. Ancak bunun yanında çalışma rahatsızlıklarından kaçınmak için kılık değiştiren insanlar da mevcuttur. Bu dönemde düşkünlerevindeki koşullar ne kadar kötü olursa daha fazla insanın çalışmak zorunda kalacağı düşüncesi egemen olmuştur. Çalışmayan insanların hayatları sefilleştikçe; en düşük ücretlerle bile çalışsa, çalışan fakirlerin hayatı onlara daha çekici ve katlanılabilir bir durum olarak görünmektedir. Bu sayede düşkünlerevi de sadece hayatta kalmak için başka çaresi olmayan insanları barındırır duruma gelmiştir¹⁵².

Meda, çalışmayı savunanların görüşlerine göre çalışmanın; toplumsal bağın temeli olduğunu sadece toplumsallaşmanın ve toplumsal bütünleşmenin en önemli aracı olmakla kalmadığını, aynı zamanda toplumsal bağı gündelik olarak koruyan şeyin çalışma olduğunu aktarmaktadır¹⁵³. Meda'ya göre çalışma, toplumsallaşmış zamanın önemli bir bölümünü oluşturan bir meşguliyettir ve çalışma dışı kalmış kişiler bu durumdan acı çekmektedirler¹⁵⁴.

Gorz ise çalışmayla işçilerin sanayi toplumuyla bütünleşmediklerini, kendi sınıfları, sendikaları ve çalışma kolektifleriyle bütünleştiklerini belirtmiştir. Gorz'a göre sanayi toplumunun egemen söylemi, "işini kaybeden, her şeyi kaybeder" şeklindedir. Dolayısıyla insanların bir işe sahip olmak ya da sahip olunan işi elde tutmak için her türlü tavize, küçük düşmeye, boyun eğmeğe, rekabete ve ihanete hazır olmaları gerekmektedir¹⁵⁵.

¹⁵⁰ Bauman, s. 17.

¹⁵¹ Bauman, s. 24.

¹⁵² Bauman, s. 22 – 24.

¹⁵³ Meda, s. 171.

¹⁵⁴ Meda, s. 172.

¹⁵⁵ Gorz, Yaşadığımız, s. 81 – 82.

Buna ek olarak çalışmayan insanların; ekonomik, sosyal ve sembolik sistemlerden dışlanmış olacağı söylenebilmektedir. Çalışmayan bireyler; ücret, sosyal güvenlik gibi mali kaynaklardan yoksun kalacak, mal ve hizmet piyasalarından dışlanacaktır. İşgücü piyasasına katılmayan bireyler; topluluk, dayanışma gibi sosyal alt sistemlerden dışlanmış olacaklardır. Bunun yanında çalışmanın bireyin kimlik kazanmasında önemli olduğu göz önünde bulundurulunca bireylerin çalışmadığı durumlarda sembolik sistemden de dışlanacağı söylenebilir. Çalışmayan bireyler; kimlik kazanmada, temel yeteneklerini sergilemede ve gelecek beklentilerinde sıkıntı yaşamaktadırlar¹⁵⁶.

1.2.2.2. Bağlılık

Çalışma etiğinin bir unsuru olarak bağlılık kavramıyla anlatılmak istenen ne bireyin iş ile özdeşleşmesi, kendini işe katması ve bütünleşmesini ifade eden işe bağlılık¹⁵⁷ ne de bireyin örgüt çıkarlarını kendi çıkarlarından üstün görmesi olarak ifade edilen örgütsel bağlılıktır¹⁵⁸. Burada sözünü ettiğimiz bireylerin çalışmaya olan bağlılığıdır. Çalışmaya bağlılık “bireyin kendini algılamasında çalışmanın göreceli önemi olarak” tanımlanmaktadır¹⁵⁹. Çalışmaya olan bağlılık kavramı “çalışmanın merkeziliği” olarak da ifade edilmektedir. Çalışmanın merkeziliği ise, “çalışmanın bireylerin hayatında öneminin derecesi” olarak tanımlanmaktadır. Çalışmanın merkeziliği bireyin sosyalleşmesiyle şekillendiği ifade edilmektedir. İnsanlar; aileleri, arkadaşları, dinleri ya da kültürlerinden çalışmaya değer vermeyi öğrenmektedirler.¹⁶⁰

Çalışmaya bağlılığın beş farklı görünümünün olduğu belirtilmektedir. Bunlar; örgütsel bağlılık, kariyer bağlılığı, işe bağlılık, çalışma değerleri ve sendikaya

¹⁵⁶ Faruk Sapancalı, Sosyal Dışlanma. Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2005, s. 27.

¹⁵⁷ Özlem Çakır, Ücret Adaletinin İş Davranışları Üzerindeki Etkileri, Kamu İşletmeleri İşverenleri Sendikası Yayını, Ankara, 2006, s. 134.

¹⁵⁸ Muharrem Bülbül, “Örgütsel Bağlılık Ve Kamu Kuruluşlarına Yönelik Araştırma”(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İşletme Anabilim Dalı, Kahramanmaraş, 2007, s. 3.

¹⁵⁹ Karyn A. Loscocco, “The Interplay of Personal and Job Characteristics in Determining Work Commitment” dan aktaran Jeremias Jesaja De Klerk, Motivation to Work, Work Commitment and Man’s Will to Meaning, <http://upetd.up.ac.za/thesis/available/etd-02212005-124216/unrestricted/01chapter1.pdf>, (Erişim Tarihi: 20.09.2008), s. 7.

¹⁶⁰ De Klerk, s. 6.

bağlılık olarak ifade edilmektedir.¹⁶¹

İnsanları çalışmaya bağlayan sadece maddi kazançlar değildir. Çalışma sayesinde insanlar toplum içinde bir statü elde etmektedir. Çalışmanın sağladığı bir manevi tatmin de söz konusudur. İnsanlar bir şey üretmeyle ya da çalışma sonucunda kazandıkları başarılarla manevi tatmin sağlamaktadırlar.

Yapılan bir araştırmada işin sadece para kaynağı olarak görülmesi düşüncesinin genellikle yaşla birlikte Almanya, İngiltere, İtalya, Hollanda, İsveç ve Japonya'da arttığı Amerika ve Kanada'da ise yaşa göre küçük bir farklılık gösterdiği söylenmektedir. Japonya dışında 65 yaş üstü kişiler paraya ihtiyacı olmadığı durumlarda çalışmayacaklarını belirtmişlerdir. Tüm ülkelerde çalışmanın insanın en önemli aktivitesi olduğu düşüncesi yaşla birlikte artmaktadır ve bu oran 65 yaş üstü kimselerde en üst seviyededir¹⁶². Ülkelerin çoğunda kısmi süreli çalışanlar ve işsizler çalışmayı sadece bir para kazanma yolu olarak görmektedirler¹⁶³.

Başka bir araştırmaya göre; insanlardan aile, toplum, din, boş zaman ve çalışma arasında önem sıralaması yapmaları istendiğinde çalışmanın aileden sonra ikinci olarak geldiğini belirtmektedir. Bireyler arasında çalışmaya verilen önem yaşla birlikte artmaktadır ve cinsiyete göre değişmektedir¹⁶⁴.

İnsanların çalışmayı hayatlarında en önemli etkinlik olarak görmeleri öğrenilmiş bir tutumdur. Herkesin çalıştığı bir toplumda çalışmayan insanlar kendini dışlanmış hissetmektedir. Bireyler çalışmanın herkes tarafından iyi görüldüğü ve herkes tarafından gerçekleştirilen bir etkinlik olduğu için kendilerini çalışmak zorunda hissederler. Yukarıda değindiğimiz gibi aile ve okul bunun öğretilmesi açısından önemlidir. Toplumdaki genel eğilim çalışmanın iyi olduğudur.

¹⁶¹ Paula C. Morrow, "Concept Redundancy in Organizational Research: The Case of Work Commitment" dan aktaran De Klerk, s. 68.

¹⁶² Tom W. Smith, A Cross-national Comparison on Attitudes towards Work by Age and Labor Force Status, www.oecd.org/dataoecd/52/60/2535801.pdf, s. 5. (Erişim Tarihi: 17.11.2008)

¹⁶³ Smith, s. 6.

¹⁶⁴ Noon – Blayton, s. 61.

1.2.2.3. Din

Din, insanların hayatında önemli bir yer tutmaktadır. Çalışma etiğinin kazandırılmasında da önemli bir rolü bulunmaktadır. Çalışma etiği kavramı özünde protestan etiğinden ortaya çıkan bir kavramdır.

Çalışma etiği, insanların çalışma ve boş zaman arasında yaptıkları tercihlere dayanmaktadır. Erken hıristiyanlık döneminde çalışma insan ihtiyaçları için gerekli bir faaliyet, boş zaman ise tanrının tefekkürü olarak görülmektedir. Reform hareketiyle birlikte ortaya çıkan Calvinizmdeyse çalışma “seçilenler” arasına girebilmek için bir araç, boş zaman ise tembellik olarak görülmektedir¹⁶⁵.

Protestanlık hareketi içerisinde Luther’in ve Calvin’in görüşleri ön plana çıkmaktadır. Luther’e göre insanlar çalışarak tanrıya hizmet edebilirler, meslekler yararlıdır, çalışma toplumun evrensel esasıydı sosyal sınıfların farklı olmasının nedenidir, insanlar kendi işlerinde özenle çalışmalıydı ve mesleklerini değiştirmeyi denememelidirler¹⁶⁶.

Calvin’e göreyse; ilgisiz olan ve tembellik sergileyen insanlar kesinlikle lanetlenmiş olanlardandır, fakat aktif, ciddi ve çalışkan olan insanlar tanrının seçilmiş olanlarıdır. Calvin bütün insanların – zenginlerin bile - çalışması gerektiğini öğretmiştir. Çünkü bu tanrının emridir. Tanrının dünyadaki araçları olarak insanların görevi, tanrının yaratım sürecinin devamı olarak dünyayı yeniden şekillendirmektir. Luther’in tersine Calvin, insanların daha fazla kazanç sağlayacak işleri aramalarının uygun olduğunu belirtmektedir¹⁶⁷.

Furnham, Cherrington’ın listelediği protestan çalışma etiğinin niteliklerini şu şekilde aktarmaktadır¹⁶⁸;

¹⁶⁵ Bozkurt, Endüstriyel, s. 21.

¹⁶⁶ Roger B. Hill, “Historical Context Of Work Ethic”, <http://www.coe.uga.edu/workethic/historypdf.pdf>, (Erişim Tarihi: 15.10.2008), s. 4.

¹⁶⁷ Hill, s. 5.

¹⁶⁸ Adrian Furnham, Protestant Work Ethic: The Psychology of Work-related Beliefs and Behaviours. Routledge, London, 1990, s. 13.

- İnsanların normal ve dini olarak hayatlarını fiziksel zahmetle doldurma zorunluluğu vardır. Bazıları için bu sıkı çalışma, çaba harcama ve kendi amaçları için sıkıcı işlere değer verilmesi anlamına gelir. Fiziksel zevkler ve hazlardan kaçınmak gerekir.
- Erkeklerin ve kadınların işte uzun saatler harcamaları, dinlenme ve boş zamana çok az ya da hiç zaman ayırmamaları beklenmektedir.
- Bir çalışan devamsızlık yapmamalı ve işe gecikmemelidir.
- Çalışanlar yüksek derecede verimli olmalıdır ve büyük miktarda mal ve hizmet üretmelidir.
- Çalışanlar işinden gurur duymalıdır ve işlerini iyi yapmalıdır.
- Çalışanlar mesleklerine, şirketlerine ve çalışma gruplarına dair bağlılık ve sadakat duygularına sahip olmalıdır.
- Çalışanlar başarıya yönelmiş olmalıdırlar ve terfi ve yükselme için uğraşmalıdır. Yüksek statülü ve prestijli işler ve diğer insanların saygısı “iyi bir kişinin” önemli göstergeleridir.
- İnsanlar dürüst çalışarak servet elde etmelidir ve bunu tasarruf ve akılcı yatırımlarla sürdürmelidirler. Tutumluluk arzulanır, savurganlık ve israftan kaçınılmalıdır.

Foucault, 17. yüzyılda büyük manifaktürlerin yönetmeliklerinde “sabah işlerine gelen bütün kişilerin çalışmaya başlamadan ellerini yıkayacaklar, çalışmalarını tanrıya adayacak, haç çıkaracak ve sonra çalışmaya başlayacaklardır” şeklinde maddelerin olduğunu aktarmaktadır. 19. yüzyılda kır insanları endüstriyel alanda istihdam edilmek istendiğinde, onları atölyelerde çalıştırmaya alıştırmak üzere, tarikat yöntemlerine başvurulduğunu ve işçilerin “fabrika – manastırlarla” çerçevelendiğini belirtmektedir¹⁶⁹.

Çalışma etiğiyle din arasındaki bağlantı hakkında Lafargue’ın yaklaşımı ise ilgi çekicidir. Lafargue’a göre “Tanrı Yehova, hayranlarına ideal tembelliğin en üstün örneğini vermiş, altı günlük çalışmadan sonra sonsuzluğa dek dinlenmiştir”¹⁷⁰.

¹⁶⁹ Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu. İmge Kitabevi, Ankara, 2000, s. 226.

¹⁷⁰ Paul Lafargue, Tembellik Hakkı. Telos Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 22.

İslamiyette de çalışma teşvik edilmektedir, “boş duranı allah sevmez” sözlerini hepimiz duymuşuzdur. İslami çalışma etiği, kaynağını Kuran’dan ve Hz. Muhammed’in sözleri ve davranışlarından almaktadır. Kuran çoğu kez, ticarete dürüstlük ve adaletten, toplumda eşit ve adil bir servet dağılımından bahsetmektedir. Kuran, zamanın boşa kullanılması ya da verimsiz bir aktiviteyle geçirilmesine dolayısıyla tembelliğe karşıdır. İslami çalışma etiği bireyin kendisini işine adanmasını bir erdem olarak görmektedir. Buna ek olarak çalışma, bağımsızlığın kaynağı, bireysel gelişimi, özsaygıyı, tatmini ve kendini gerçekleştirmeyle besleme anlamına gelmektedir¹⁷¹.

İslamda çalışmanın bir fazilet olduğu ve bireylerin sosyal hayatlarında denge kurabilmesi için önemli olduğu belirtilmektedir¹⁷². İslami çalışma etiğinde; yasalara uygun ticaret yapmak, servete kazanarak sahip olmak, çalışmanın kalitesi, ücretlerin zamanında, adil ve uygun olarak verilmesi, tekelliliğin zararları, rüşvetin yasaklanması, şeffaflık, açgözlülüğün sosyal ve ekonomik adalet için bir tehdit olarak görülmesi ve cömertliğin öne çıkan başlıklar olduğu belirtilmektedir. İslami çalışma etiğini diğer inançların etiklerinden ayıran özelliğinin davranışlar ve bu davranışların ardında yatan niyet olduğu belirtilmektedir. Zarar verme amaçlı yapılan bir etkinlik, bu etkinliği yapan kişiye büyük bir servet sağlasa bile dinen yasak olarak kabul edildiği belirtilmektedir¹⁷³.

Tarihsel süreç içinde Yahudilik daha çok ticaretle özdeşleştirilmektedir. Weber, Yahudi rasyonelliğinin politik ve spekülasyon amaçlı maceracı kapitalizmden öteye geçemediğini belirtmektedir. Weber, Yahudilerin tutumunu “parya kapitalizmi” olarak adlandırmaktadır. Yahudilerin dini inançlarının modern kapitalizmin ortaya çıkışında herhangi bir sorumluluğu bulunmadığı, onların sadece kapitalizmin ilkel ve sınırlı bir şekliyle özdeşleştirildiği belirtilmektedir¹⁷⁴.

¹⁷¹ Noon – Blayton, s. 58.

¹⁷² Abbas J. Ali, *Islamic Perspectives on Management and Organization*. Edward Elgar Publishing Limited, Massachusetts, 2005, s. 52.

¹⁷³ Ali, s. 53 – 55.

¹⁷⁴ Jack Barbalet, *Weber, Passion and Profits: The Protestant Ethic and The Spirit of Capitalism in Context*. Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 185.

Weber'in yaklaşımına göre; "Protestanlardaki bir kişinin kendisini dini olarak mesleğiyle kanıtlamasının Yahudilerde görülmediği belirtilmektedir. Protestanların aksine Yahudiler yaptıkları her işte kendilerini iyi hissettikleri ifade edilmektedir."¹⁷⁵ Bunun ardında yatan nedenin Yahudilerin çifte standarda sahip olan ahlaki yapılarından kaynaklandığı belirtilmektedir. Yahudi dininin kurallarına göre Yahudilerin birbirine tefecilik yapması yasaklanmışken diğer dinlere mensup kişilere tefecilik yapılmasıyla ilgili bir yasaklama bulunmamaktadır¹⁷⁶.

Yahudi dininde, çalışmanın dini bir zorunluluk olmadığı ancak çalışmaya yüksek derecede değer verildiği belirtilmektedir. Tanrının dünyayı altı günde yaratıp yedinci günde dinlendiği düşüncesinden yola çıkarak insanların da altı gün çalışıp yedinci günde çalışmaması gerektiği öğütlenmektedir. Bunun iki anlamı olduğu ifade edilmektedir. Birincisi; haftanın altı günü boyunca çalışmaktan zevk alınması ikincisi ise sabbat olarak adlandırılan yedinci günde çalışmanın yasaklanmasıdır. Yahudilikte insanın saygınlığını kazanması kendi kendini geçindirmesine bağlanmaktadır. Bir babanın, oğlunun dürüst bir yaşama sahip olması için oğluna ticaret ya da zanaat öğretmekle yükümlü olduğu belirtilmektedir. Yahudilikte çalışmanın topluma yararlı olması gerektiği vurgulanmaktadır¹⁷⁷.

¹⁷⁵ Joseph P. Schultz, *Judaism and Gentile Faith*. Associated University Presses, Inc., New Jersey, 1981, s. 298.

¹⁷⁶ Barbalet, s. 187.

¹⁷⁷ Louis Jacobs, "The Value of Work in Rabbinic Thought", http://www.myjewishlearning.com/practices/Ethics/Business_Ethics/Themes_and_Theology/Value_of_Work_Prn.shtml, (Erişim Tarihi: 05.03.2009).

İKİNCİ BÖLÜM

POST-ENDÜSTRİYEL DÖNÜŞÜM VE ETKİLERİ

2.1. POST ENDÜSTRİYEL TOPLUM

1960'lı yıllardan itibaren sosyal bilimciler toplumun temel özelliklerinde bazı değişimler gözlemlemişlerdir. Yeni toplum biçiminin bilinen “endüstri toplumu”ndan farklılıklar arz ettiği ifade edilmektedir¹⁷⁸. Endüstri toplumu kavramının İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaygın olarak kullanıldığı belirtilmektedir¹⁷⁹. Endüstri toplumu; işgücünün büyük bir kısmının endüstriyel üretimde yoğunlaştığı, üretimin makineleştiği ve büyük fabrikalarda gerçekleştiği, nüfusun büyük çoğunluğunun okumuş olduğu ve büyük şehirlerde yaşadığı toplumları ifade etmektedir¹⁸⁰. Endüstri toplumunun örgütlenmesinin Taylorizm ve Fordizme dayandığı belirtilmektedir¹⁸¹. Taylorizm, emek sürecindeki bütün kontrolün yönetime geçmesi gerektiğini savunan bilimsel bir yaklaşımdır ve üç temel ilkesi vardır¹⁸². Bu ilkeler;

- emek sürecinin basitleştirilmesi, bütün üretim sürecinin parçalanması,
- kafa emeğinin üretimden alınıp planlama düzeyinde merkezileşmesi, dolayısıyla kafa ve kol emeğinin tamamen ayrılması,
- işçinin yaptığı işin her aşamasının yönetim tarafından planlanması ve bu planın işçiye direktifler biçiminde iletilmesidir¹⁸³.

Fordizmin ise kapitalizmin İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yöneldiği bir sermaye birikim rejimini anlatmak için kullanılan ve ekonomik, sosyal, ideolojik, siyasal boyutları da olan oldukça kapsamlı bir yeniden yapılanmayı ifade ettiği belirtilmektedir¹⁸⁴. Jessop'a göre, fordizm dört düzeyde analiz edilebilir. Emek

¹⁷⁸ Bozkurt, Endüstriyel, s. 20.

¹⁷⁹ Bozkurt, Endüstriyel, s. 16.

¹⁸⁰ Bruce – Yearley, s. 150.

¹⁸¹ Bryan S. Turner, The Cambridge Dictionary of Sociology, Cambridge University Press, Cambridge, 2006, s. 286.

¹⁸² İlker Belek, Postkapitalist Paradigmalar, Sorun Yayınları, Ankara, 1999, s. 56.

¹⁸³ Belek, s. 57.

¹⁸⁴ Belek, s. 59.

sürecinin özel bir türü olarak fordizm; yarı vasıflı işçiler tarafından kullanılan hareketli montaj hattı tekniklerine dayanan seri üretimi ifade etmektedir. Seri üretim fordizmin temel dayanağını oluşturmaktadır. Birikim rejimi olarak fordizm; seri üretime dayanan büyümeyi ifade etmektedir. Ölçek ekonomileri verimliliği artırır, verimliliğin artması gelirleri artırır, gelirlerin artması talebi artırır, talepteki artış tam kapasite kullanımını beraberinde getirir, tam kapasite kullanımı karların artmasına neden olur, artan karlar sonucunda gelişmiş seri üretim malzeme ve tekniklerine yatırım yapılır. Sosyal ve ekonomik düzenleme biçimi olarak fordizm; işletmenin sahibiyle işletmeyi denetleyenlerin ayrıldığı, teknelci fiyatlandırmanın bulunduğu, sendikaların tanındığı, toplu pazarlığın bulunduğu, ücretin tüketici fiyat endeksine ve verimliliğe bağlı olarak belirlendiği ve toplam talebi destekleyecek para politikalarının uygulandığı bir yapıyı ifade etmektedir. Genel bir sosyal örgütlenme modeli olarak fordizm ise; standartlaşmış malların çekirdek aileler tarafından tüketimi ve bürokratik devlet tarafından standartlaşmış kolektif mal ve hizmetlerin sunulması anlamına gelmektedir¹⁸⁵. Bunlara ek olarak fordizmde; arz, talep ve refah dengeleri ve keynezyen politikalar tarafından düzenlenen ulusal ekonomilerin yönetiminin söz konusu olduğu belirtilmektedir¹⁸⁶.

Standart üretim kalıpları ve istikrarlı pazarların varlığıyla yakından ilgili olan kitle üretimi, 1970’li yıllarda genel ekonomik krizle birlikte krize girmiştir. Petrol krizi olarak da bilinen kriz ilk olarak kendini ekonomik alanda hissettirmiştir. Yüksek enerji girdisiyle çalışan geleneksel endüstrilerde hammadde olarak kullanılan petrolün fiyatının yükselişi öncelikle enflasyonist eğilimleri güçlendirmiş sonrasında piyasaların daralmasının getirdiği durgunluk stagflasyon yaşanmasına neden olmuştur¹⁸⁷.

1929 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra devlet, müdahaleci bir görev üstlenmiş ve yıllar itibariyle gerek ekonomik gerekse sosyal yaşama genişleyen

¹⁸⁵ Bob Jessop, “Thatcherism and Flexibility: The White Heat of a Post-Fordist Revolution” dan aktaran Ash Amin, “Post-Fordism: Models, Fantasies and Phantoms of Transition”, Post-Fordism: A Reader içinde (Der. Ash Amin), Blackwell Publishers Ltd., Oxford, 1994, s. 9 – 10.

¹⁸⁶ Bozkurt, Endüstriyel, s. 122.

¹⁸⁷ Bozkurt, Endüstriyel, s 170.

müdahalelerde bulunmuştur¹⁸⁸. 1945 – 1975 yılları arasında devletin müdahalecilik noktasında çok üst sınırlara ulaşmasından dolayı bu dönem “Keynezyen Refah Devleti” olarak tanımlanmaktadır¹⁸⁹. Keynezyen refah devleti tam istihdamı sağlamayı kendine amaç edinmiştir. Bu dönemde bir çok ülkede sağlık, eğitim ve sosyal refah hizmetleri alanlarında çok sayıda kişi istihdam edilmiş, geniş bir kamu sektörü istihdamı ortaya çıkmıştır¹⁹⁰. 1970’li yıllarda yaşanan ekonomik krizle birlikte ise devlet giderek küçülmeye başlamıştır¹⁹¹.

Sosyal bilimciler yaşanan değişimleri göz önüne alarak gelecekte nasıl bir durumun ortaya çıkacağı hakkında fikir üretmeye başlamışlardır. Ortaya çıkabilecek yeni toplum biçimini her yazar kendi bakış açısı içinde adlandırmıştır. Bu yeni dönemi; Amitai Etziyoni – Postmodern Çağ, George Lichtheim – Burjuva Sonrası Toplum, Herman Kahn – Ekonomi Sonrası Toplum, Murray Bookchin – Kıtık Sonrası Toplum, Kenneth Boulding – Uygarlık Sonrası Toplum, Daniel Bell – Post Endüstriyel Toplum, Peter Drucker – Bilgi Toplumu, Paul Halmos – Kişisel Servis Toplumu, Ralf Dahrendorf – Hizmet Sınıfı Toplumu, Zbigniew Brzezinski – Teknokratik Çağ¹⁹², Yoneji Masuda – Enformasyon Toplumu, Manuell Castells – Ağ Toplumu¹⁹³ olarak adlandırmışlardır.

Post-endüstriyel dönüşüm hakkında literatürde en önemli eserlerden biri Daniel Bell tarafından 1973’te yazılmış olan “Post-Endüstriyel Toplumun Gelişi”dir. Daniel Bell post-endüstriyel düşüncenin en çok başvurulan kaynağı durumundadır. Genellikle post-endüstriyel okulun entellektüel lideri olarak kabul edilmektedir¹⁹⁴.

Bell, toplumun analitik olarak üç bölüme ayrılabilceğini ve bunların; sosyal yapı, politika ve kültür olduğunu belirtmektedir. Sosyal yapı ekonomi, teknoloji ve mesleki sistemi kapsamaktadır. Politika, kuvvetlerin dağılımını düzenlemektedir ve

¹⁸⁸ Süleyman Özdemir, Küreselleşme Sürecinde Refah Devleti. İstanbul Ticaret Odası Yayınları, İstanbul, 2004, s. 205.

¹⁸⁹ Özdemir, s. 155.

¹⁹⁰ Özdemir, s. 169.

¹⁹¹ Özdemir, s. 206.

¹⁹² Krishan Kumar, **Prophecy** And Progress: The Sociology Of Industrial And Post-Industrial Society. Penguin Books, London, 1978, s. 193 – 194.

¹⁹³ Bozkurt, Endüstriyel, s. 20.

¹⁹⁴ Kumar, s. 196.

bireylerin ve grupların çatışan hak ve taleplerini uzlaştırmaktadır. Kültür ise anlamlı sembollerin ve değerlerin alanıdır. Post-endüstriyel toplum kavramı öncelikli olarak sosyal yapıdaki değişikliklerle - ekonominin nasıl bir dönüşüme uğradığı ve mesleki sistemin nasıl yeniden ele alındığı, teori ve deneyselcilik özellikle de bilim ve teknoloji arasındaki yeni ilişkilerle - ilgilenmektedir. Post-endüstriyel toplum, bilginin teknik bileşen olarak öneminin arttığı toplumdur. Post-endüstriyel toplum, yeni toplumun keşişlerini – bilimadamları, mühendisler ve teknokratlar – politikacılarla rekabet etmeye ya da politikacıların müttefiki olmaya zorlamaktadır. Bu toplumda bilişsel ve kuramsal bilginin esaslı üstünlüğüne dayanan yeni yaşam modelleri kaçınılmaz bir şekilde kültürün eğilimleri ile çatışmaktadır ve birey gelişimi için çabaladıkça artan bir şekilde ahlak kurallarına karşı gelen ve gelenek karşıtı bir duruma gelmektedir¹⁹⁵.

Bell, toplumları pre-endüstriyel, endüstriyel ve post-endüstriyel olarak sınıflandırmaktadır. Ona göre “Pre-endüstriyel toplumların tasarımı ‘doğaya karşı bir oyun’dur: kaynakları yeraltından maden çıkarmaya dayanmaktadır ve bu azalan geridönüşümler ve düşük verimliliğe konu olmaktadır. Endüstriyel toplumların tasarımı ‘üretmiş doğaya karşı bir oyun’dur: insan – makine ilişkileri ve doğal çevreyi teknik çevreye dönüştürmek için enerjinin harcanması üzerine kuruludur. Post-endüstriyel toplumların tasarımı ise makine teknolojisinin yanında bilgiye dayanan ‘entellektüel teknoloji’nin olduğu ‘kişiler arası bir oyun’dur”¹⁹⁶.

Bell, post-endüstriyel toplum kavramının büyük bir genelleme olduğunu kavramın unsurları belirtilerek daha kolay anlaşılacağını söylemektedir. Buna göre post-endüstriyel toplumun unsurları;

- 1) Ekonomik Sektör : mal üreten ekonomiden hizmet üreten ekonomiye geçiş,
- 2) Mesleki Dağılım : profesyonel ve teknik sınıfın üstünlüğü,
- 3) Eksenel Prensipte: teorik bilginin inovasyon kaynağı olarak ve toplum için politika formülasyonu olarak merkezde bulunması,
- 4) Geleceğe Uyum : teknoloji ve teknolojik yatırımların kontrolü,

¹⁹⁵ Daniel Bell, *The Coming Of The Post-Industrial Society*. Basic Books, New York, 1973, s. 12 – 13.

¹⁹⁶ Bell, s. 116.

5) Karar Verme : yeni bir “entellektüel teknolojinin” yaratılması¹⁹⁷.

Bell, endüstriyel toplumlarda ana sorunun sermaye sorunu olduğunu belirtmektedir. Ona göre, uygun tasarrufların ve bu paraların yatırım alanlarına dönüştürülmesi sürecinin nasıl kurumsallaştırılacağı sorunu; sermaye piyasası, yatırım bankaları, otopfinansman ve arazi üzerinden alınan vergiler yoluyla çözümlenmektedir. Bell'e göre endüstriyel toplumda sosyal ilişkilerin gerçekleşme yeri şirket ve firmalardır, ana sosyal problem ise işçi – işveren arasındaki çatışmadır¹⁹⁸. Post-endüstriyel toplumdaki ana problem bilimin örgütlenmesidir ve birincil kurumlar; bu örgütlenmenin gerçekleştirildiği üniversiteler ve araştırma enstitüleridir. İkinci dünya savaşından sonra bir ülkenin gücünü belirleyen şeyin o ülkenin bilimsel hacmi olduğunu ve dolayısıyla araştırma ve geliştirmenin önemini arttığını belirtmektedir. Bu yüzden ülkenin bilime yaptığı desteğin içeriği ve çeşitleri, bilim takımları tarafından gerçekleştirilen çalışmaların örgütlenmesinin sosyolojik problemleri, post-endüstriyel toplumun merkezi politika konuları olmaktadır¹⁹⁹.

Literatürde post-endüstriyel dönüşümün savunucularından Fransız sosyolog Alain Touraine, 1969'da “Post-endüstriyel Toplum” adlı kitabını yayınlamıştır. Bu eserinde Touraine yeni bir toplumun şekillenmekte olduğunu bu toplumun kendinden önce gelen endüstriyel toplumdan ne kadar farklı olduğunu belirtmek için post-endüstriyel olarak nitelendirilebileceğini belirtmiştir. Yeni toplumda teknokratik gücün egemen olduğunu bu yüzden “teknokratik toplum” olarak adlandırılabilir gibi üretim metodları ve ekonomik organizasyonun yapısına bakılarak da “programlanmış toplum” olarak adlandırılabilir²⁰⁰. Touraine, “programlanmış toplum”da, daha önceden doğrudan üretken emekten sağlanan yararların toplanması ve tahmin edilmesi çabası olarak tanımlanan ekonomik kararların ve mücadelelerin artık ne özerkliğe ne de merkezi bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Bunun paradoksal bir durum olduğunu, çünkü post-endüstriyel toplumun endüstriyel topluma göre daha fazla ekonomik gelişme

¹⁹⁷ Bell, s. 14.

¹⁹⁸ Bell, s. 116.

¹⁹⁹ Bell, s. 117 – 118.

²⁰⁰ Margaret A. Rose, *The Post-modern And The Post-industrial: A Critical Analysis*. Cambridge University Press, New York, 1991, s. 28.

tarafından yönlendirildiğini ifade etmektedir²⁰¹.

Touraine'in, post-endüstriyel toplum analizinde toplumsal çatışmaları geniş bir şekilde genelleştirdiği, bu çatışmaları üretimin alanıyla sınırlandırmadığı; yaş, cinsiyet, ırk gibi toplumsal durumları kapsayarak özel alana soktuğu ve bu toplumsal çatışmaları başlangıcından beri egemenlik ve güç konularına bağlamış olduğu belirtilmektedir²⁰².

Touraine'in analizinin Bell'e göre daha radikal bir Avrupa versiyonunun örneği olduğu belirtilmektedir. Touraine'in görüşü üniversitelerin ve "bilgi sınıfının" yeni toplumun üretken ve yönetsel merkezi önemine işaret etmekte, Bell ile paralellik göstermektedir. Bell bilgi sınıfının merkezde bulunmasında sosyal bütünleşme ve kurumsal uyum vaadini görürken; Touraine, bunun çıkarıcı bir potansiyeli olduğu belirtmektedir. Bir tarafta liberal eğitimin humanist değerlerini destekleyen profesyoneller ve öğrencilerle diğer tarafta kendini ekonomik büyümenin amacına adanmış teknokratik araçlar arasında derinleşen bir çatışma olduğunu tahmin etmektedir²⁰³.

Hage ve Powers, post-endüstriyel dönüşümle ilgili olarak yeni bir döneme geçildiğini ve bu dönemin post-endüstriyel dönem olarak adlandırdıklarını belirtmişlerdir. Bilinen geleneksel hayatın toptan değişiminin söz konusu olduğunu söylemektedirler. Daha çok çalışma rolleri ve bireysel ilişkilerin dönüşümü üzerinde durmuşlardır²⁰⁴. Post-endüstriyel gündemin, toplumun yeniden inşası olduğunu ve bunun aile ve çalışma rollerinin yeniden tanımlanmasıyla başladığını ve ağlarda yeni önemli bir biçimlenmenin olduğunu söylemektedirler²⁰⁵.

Post-endüstriyel sistem, örgütlenmeden yola çıkarak da tanımlanmaktadır.

²⁰¹ Steven Miles, *Social Theory In The Real World*. Sage Publications Ltd., London, 2001, s. 49.

²⁰² Louis Maheu, "The Sociology Of Alain Touraine: A Modernist Look At Post-Industrialization And The Ambivalence Of Social Movements", Alain Touraine içinde (Der. Jon Clark and Marco Diani), Falmer Press, Taylor And Francis Inc., London, 1996, s. 94.

²⁰³ Kumar, s. 198 – 199.

²⁰⁴ Jerald Hage ve Charles H. Powers, *Post-Industrial Lives: Roles And Relations In The 21st Century*. Sage Publications, London, 1992, s. 2.

²⁰⁵ Hage – Powers, s. 205.

Bilgi teknolojilerinin baskın ve piyasanın düzensiz olduğu durumlarda en rasyonel örgütlenmenin bürokrasi değil, post-endüstriyel örgütlenme olduğu söylenmektedir. Post-endüstriyel örgütlenme; küçük, ademi merkeziyetçi, enformel, karmaşık rollerden yararlanan ve yaratıcı çalışanları tercih eden ve kişilerarası yetenekleri ortaya çıkaran örgütlenmedir. Post-endüstriyel sistem de, post-endüstriyel örgütlenmelerle tutarlı yapı ve kültürlere sahip toplumlardan oluşmaktadır. Buna ek olarak post-endüstriyel kültürler, eşitlik ve yaratıcılık gibi değerlerin üzerinde durmaktadır²⁰⁶.

Post-endüstriyel dönüşüm sosyal yapıdaki değişimlere gönderme yaparken, postmodernizmin kültürel değişikliklere gönderme yaptığı belirtilmektedir. Bu ayrımın yapılmasının gerekçesi yapısal ve kültürel değişimlerin farklı nedenlere sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Post-endüstriyel dönüşümün dinamik gücünün yeni bilgi teknolojisi ve değişen piyasa olduğu belirtilmektedir. Bu güçler; neredeyse düzleşmiş hiyerarşileri, uzmanlaşmış görevlerdense karmaşık görevleri, kesin kuralların yerine müzakereyi, yaratıcılığı, esnek takımları, bilgiye erişimde açıklığı, ortak girişim ve kar merkezlerini tercih eden yeni tipte bir örgütlenmenin oluşumuna katkıda bulunmaktadır²⁰⁷.

Literatürde kuramcıların postmodernizmin son dönemdeki kullanımlarında çağdaş toplumu post-endüstriyel toplum olarak tanımlarına dahil ettikleri ya da bunun üzerinden bir kullanıma gittikleri söylenmektedir²⁰⁸. Kumar da postmodern kültürün yeni bir toplum biçimiyle bağlı olduğunu ve bunun post-endüstriyel toplum olduğunu belirtmektedir. Ona göre, postmodernizm, post-endüstriyel toplumun kültürüdür²⁰⁹. Lyotard'ın "Postmodern Durum" adlı eserinde postmodern durumun, post-endüstriyel toplumun ortaya çıkışıyla bağlantılandırılan kültürün bugünkü postmodern durumu bağlamında "bilginin durumuna" gönderme yaptığı

²⁰⁶ Otomar J. Bartos, "Postmodernism, Postindustrialism And The Future", The Sociological Quarterly, Volume 37, Number 2, 1996, s. 312.

²⁰⁷ Bartos, s. 318.

²⁰⁸ Rose, s. 21.

²⁰⁹ Krishan Kumar, **Sanayi** Sonrası Toplumdan Post-modern Topluma Çağdaş Dünyanın Yeni Kuramları. Dost Kitabevi Yayınları, Ankara, 2004, s. 138.

belirtilmektedir²¹⁰. Lyotard; “toplumlar post-endüstriyel denen ve kültürler de postmodern denen çağa girdikçe bilginin statüsü değişir”²¹¹ demektir. Portoghesi de benzer düşüncelere sahiptir ; “bir postmodern kültürden önce post-endüstriyel toplumun ürünü olan ‘postmodern durum’ vardır.”²¹².

Bell’in toplumu analitik olarak üç bölüme ayırdığı belirtilmişti. Bunlar; ekonomi, teknoloji ve mesleki sistemi kapsayan sosyal yapı, politika ve kültür olarak ifade edilmişti. Post-endüstriyel toplum kavramı öncelikli olarak sosyal yapıdaki değişimlere odaklanmaktadır. Kumar, Lyotard ve Portoghesi’nin görüşlerine dayanarak postmodernizmin; post-endüstriyel toplumun kültür alanında yaşanan değişimlerine odaklandığı ifade edilebilir.

Endüstri toplumunun ilk dönemlerinde tüketimin ağırlıklı olarak ihtiyaçlara yönelmiş olduğu ancak günümüzde tüketicilerin ihtiyaç ve taleplerine ilişkin herhangi bir sınırlamanın olmadığı belirtilmektedir. Endüstri toplumunun post-endüstriyel ve hatta kitle tüketim toplumuna dönüştüğü iddia edilmektedir. Bu yeni toplumun en önemli özelliği ise tüketici taleplerinin tahmin edilmesinin zorlaşması ve tatmin edilmesinin imkansızlaşması olarak ifade edilmektedir²¹³. 1960 ve 1970’li yıllarda ortaya atılmış post-endüstriyel toplum teorilerinde ve bunların eleştirilerinde tüketimin çok önemli bir rol oynamadığı belirtilmektedir. Post-endüstriyel toplumların kıtlığın ötesinde, varlıklı toplumlar olacağı ve insanların yüksek yaşam standartlarının keyfini çıkaracağı bunun yanında daha fazla boş zamanlarının bulunacağı ve bu boş zamanı da diğer şeylerin yanında tüketim için kullanacakları ifade edilmektedir. Beklenen değişikliklerin daha çok reel gelir, daha yüksek yaşam standartları ve daha çok boş zaman gibi niceliksel yapıda olacağı belirtilmektedir²¹⁴.

Frankel, post-endüstriyel bir topluma doğru ilerlemenin olduğu konusunu eleştirmektedir. Ona göre; iktisadi güdünün egemenliğiyle birlikte, kar

²¹⁰ Kumar, Sanayi, s. 138

²¹¹ Jean – François Lyotard, The Postmodern Condition: A Report On Knowledge. University Of Minnesota Press, Minneapolis, 1984, s. 3.

²¹² Paolo Portoghesi, Postmodern, The Architecture Of The Postindustrial Society. Rizzoli International Publications, New York, 1983, s. 7.

²¹³ Jukka Gronow, The Sociology of Taste. Routledge, New York, 2001, s. 70.

²¹⁴ Gronow, s. 71.

maksimizasyonu ve burjuvazi hala topluma yön vermeyi sürdürmektedir²¹⁵. Ayrıca, soldaki diğer eleştirilere göre post-endüstriyel ekonomik örgütlenmenin toplumu kökünden dönüştürmeyeceği; kapitalizmi, sınıf çatışması ve eşitsizlikle birlikte yeniden üreteceği belirtilmektedir. Verimlilikteki teknolojik gelişmeler tarafından yerinden edilen ve hizmetler sınıfına dahil olmak için gereken niteliklere sahip olmayan kişiler kendilerini toplumun gereksinmelerinde fazlalık olarak bulacağı belirtilmektedir²¹⁶.

Post-endüstriyel toplum tezlerinde, post-endüstriyel dönüşümü bir “aşama” olarak görenlerle, bir “süreç” olarak görenler arasında tartışmalar bulunmaktadır. Nelson ve Cooperman, post-endüstriyel dönüşümü “teknik, sosyal ve kültürel öğeleriyle birlikte örgütlerarası ilişkileri ve kurumsal etkinliklere kılavuzluk eden normların dengesini bozan bir süreç” olarak tanımladıktan sonra, post-endüstriyel dönüşümün; aşama modellerini kullandığı, tek hatlı değişimle ilgili yanlış yönlendiren varsayımlara sahip olduğu ve kapitalizm gibi diğer önemli güçlerin doğruluğunu kabul etmekte başarısız olduğu için eleştirildiğini belirtmektedirler²¹⁷. Kumar, endüstriyel ve post-endüstriyel toplumların birbiriyle zincirleme olarak bağlı olduğunu belirtmektedir. Bunun; yalnızca sosyal ve ekonomik hayattaki belirli eğilimlerin devamlılığı yoluyla değil, iki teorinin de gelişimini yöneten en genel ve teorik esaslar yoluyla olduğunu söylemektedir²¹⁸. Stehr ise, post-endüstriyel dönüşümün; kapitalizmin ve hatta endüstri toplumunun ötesinde bir basamak olmadığını, kapitalizmin başka bir aşaması olarak görülebileceğini belirtmektedir. Buna ek olarak bazı eleştirilerin hala kapitalist olan bir toplumu kapitalizmden başka bir isimle adlandırmanın yararı olmadığını ya da en iyi şekliyle “neo-kapitalizm” olarak adlandırılabilceğini, çünkü sosyal örgütlenmenin yönteminin gerçekte değişmediğini belirtmektedirler²¹⁹. Badham, post-endüstriyel toplum teorisyenlerinin genellikle endüstri toplumu teorisinin genel yapısını yeniden ürettiklerini söylemektedir. Teorisyenlerin esas ilgileri, endüstrileşmenin merkezi dinamiğiyle ve

²¹⁵ Boris Frankel, *Sanayi Sonrası Ütopya*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 15.

²¹⁶ R. J. Barry Jones, *Routledge Encyclopedia Of International Political Economy*. Volume 3, Routledge, New York, 2001, s. 1987.

²¹⁷ Joel I. Nelson ve David Cooperman, “Out Of Utopia: The Paradox Of Postindustrialization”, *The Sociological Quarterly*, Volume 39, Number 4, 1998, s. 584.

²¹⁸ Kumar, *Prophecy*, s. 235.

²¹⁹ Nico Stehr, *Knowledge Societies*. Sage Publications Ltd, London, 1994, s. 59.

gelişmiş endüstriyel yapıda sonuçlanmasının boyutu üzerinedir. Badham, teorisyenlerin sosyolojik araştırmalarını farklı endüstri türlerinin öneminden, endüstrinin farklı kullanımlarından, çıktıları tanımlamada sosyal güçlerin dengesinden uzakta yönlendirdiklerini belirtmektedir. Ona göre, post-endüstriyel toplum teorileri, daha önceki endüstri toplumu teorilerinin tersine, endüstri toplumunun içindeki değişikliklerin önemine vurgu yapmaktadır²²⁰.

Post-endüstriyel toplum tezlerinde hizmetler sektörünün daha ayrıntılı ve dikkatli incelenmesi gerektiği belirtilmektedir. Hizmetler sektörünün çok heterojen bir mesleki sektör olduğu, çok geniş bir iş ve meslek dizisini kapsadığı ve bu sektördeki bazı işlerin (finans yöneticileri, iktisatçılar ve bilim adamları) beyaz yakalı olarak sınıflandırılırken, bazılarının (benzin istasyonundaki görevli ve temizlik işçileri gibi) bedenen çalışan ve hatta vasıfsız olarak sınıflandırıldıkları ifade edilmektedir²²¹.

Gershuny de, modern toplumlarda hizmet endüstrilerinin ve mesleklerinin hakim olduğunu fakat bunun yanında imalat etkinliklerinin de yaşamsal bir öneme sahip olduğunu belirtmektedir. Ona göre kendi kendine hizmet dayanıklı mallara dayanmaktadır, bunlar uluslararası ticarete konu olmakta ve insanlar bunları satın alma niyetinde olmalıdırlar. Hizmetler sektöründeki işgücünün önemli bir bölümü imalat için ara hizmetler (araştırma, tasarım, yazılım, üretim mühendisliği, pazarlama ve dağıtım hizmetleri gibi) üretmektedirler²²².

Bilginin yeni kullanımlarının yeni ürünler ve yeni piyasalar geliştirmek için olacağı ve hatta araştırmalar üzerindeki devlet harcamalarının öncelikli olarak sağlık, eğitim ya da refah yerine uzay ve savunma alanlarında olacağı söylenmektedir. Ne büyük şirketler ne de ülkeler, bilgi için bilgi yaratma amacındadır. İkisinin de toplumun planlamacılar ya da teknokratlar tarafından yönetilmesine izin verme niyetinde olmadığı bunun yerine, uzmanları yeni piyasaları ve yeni kazançları takip

²²⁰ Richard J. Badham, *Theories Of Industrial Society*. Croom Helm Ltd, Provident House, Burrell Row, Beckenham, 1986, s. 81.

²²¹ Martin Slattery, *Key Ideas In Sociology*. Nelson Thornes Ltd, United Kingdom, 2003, s. 241.

²²² Jonathan Gershuny, *Changing Times: Work And Leisure In Postindustrial Society*. Oxford University Press, New York, 2007, s. 33.

etmek amacıyla kullanma ve varolan endüstriyel ve politik düzeni yıkmaktansa devam ettirme niyetinde oldukları belirtilmektedir²²³.

Giddens'in post-endüstriyel toplum teorilerine yönelttiği eleştiriler ise şu şekilde özetlenmektedir; "post-endüstriyel toplum teorisyenleri, bu toplumun dünya genelinde yaygın olacağını belirtmektedir, toplumun gelişimine ve teorik kimliğine ekonomik sistem tarafından karar verilmekte ya da indirgemeci bir yaklaşımla politik ve kültürel örgütlenme gibi diğer faktör ve süreçlerdense sadece teknolojinin düzeyi yoluyla formüle edilmektedir, tüm toplumlar aynı dönüşüm sürecinden geçmemektedir"²²⁴. Buna ek olarak Bell'in post-endüstriyel toplumun esas örneği olarak A.B.D.'yi göstermesi de eleştirilmektedir. A.B.D. kural olmaksızın bir istisna durumundadır ve bu yüzden post-endüstriyel toplumu daha büyük bir ölçekte genelleştirmek adına çıkış noktası A.B.D. olmamalıdır²²⁵.

2.2. POST-ENDÜSTRİYEL TOPLUMUN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Post-endüstriyel dönüşüm sürecinin temel özellikleri; hizmetler sektöründeki istihdamın artışı, mesleki yapıdaki değişim, yeni sınıfların ortaya çıkışı ve bilginin öneminin artması olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.1. Hizmetler Sektörünün Genişlemesi

Daniel Bell, post-endüstriyel dönüşümün ilk ve en önemli niteliğinin işgücünün çoğunluğunun artık tarımda ya da imalatta değil, hizmetler sektöründe yer alması olduğunu belirtmiştir. Hizmetler sektörünü ise; ticaret, finans, nakliye, sağlık, eğlence, araştırma, eğitim ve kamu sektörü başlıkları altında incelenmiştir²²⁶.

Bell, post-endüstriyel toplumun hizmetlere dayandığını bundan dolayı insanlar arasında bir oyun olduğunu belirtmektedir. Ona göre, şu anda önemsenen

²²³ Slattery, s. 242.

²²⁴ Stehr, s. 60 – 61.

²²⁵ Slattery, s. 242.

²²⁶ Bell, s. 15.

kas gücü ya da enerji değil, bilgidir. Merkezi insan, eğitimi sayesinde donanımlı olduğu için profesyoneldir. Eğer endüstri toplumu, yaşam standardını gösteren malların miktarı olarak tanımlanıyorsa; post-endüstriyel toplum, hizmetler ve rahatlık tarafından ölçülen yaşam kalitesi olarak tanımlanmaktadır²²⁷.

Bell, endüstri toplumundan post-endüstriyel topluma geçişte farklı aşamaların bulunduğunu söylemekte ve bunları dört aşamada incelemektedir. İlk olarak, endüstrinin gelişiminde nakliye ve kamu hizmetlerinin malların taşınmasında destek hizmetler olarak önemli büyümesinin olduğunu, enerji kullanımının artması ve imalat yapmayan mavi yakalı işgücünde artış olduğunu belirtmektedir. İkinci olarak, malların toplu tüketiminin nüfus artışının dağılımında/bölüşümünde (toptan ve perakende olarak) ve geleneksel beyaz yakalı istihdamının merkezindeki finans, emlakçılık ve sigortacılıkta bir artış olduğunu söylemektedir. Bell, üçüncü bir sektör olarak yeni istek ve tatları geliştirmek için insanların anlayışlarındaki dönüşüm olarak ifade edilen, büyümeye başlayan kişisel hizmetleri (restoranlar, oteller, araba servisleri, seyahat, eğlence, spor) göstermektedir. Burada iyi bir yaşam için yeni bir bilincin bu yaşamın sağlanması adına iki alanda olaya dahil olduğunu, bunların; eğitim ve sağlık olduğunu belirtmektedir. Son olarak, hizmet için daha fazla talep ve piyasanın insanların ihtiyaçlarını karşılamadaki yetersizliği devletin sağlık ve eğitim alanlarında gerek devlet gerek yerel düzeyde önderlik etmesine neden olduğunu belirtmektedir²²⁸.

Bell, A.B.D.'de 1900 - 1980 yılları arasında istihdamın sektörel dağılımının tersine dönmesine iki yapısal değişikliğin neden olduğunu söylemektedir. Bunlardan; ilkinin, hizmetler sektörüne kayma ve ikincisinin de istihdamın ana alanı olarak kamu sektörünün artışı olduğunu belirtmektedir. 1870'ten 1920'ye kadar olan dönemde A.B.D. ekonomisinde hizmetler sektöründeki istihdam artışının daha çok destek hizmetlerinde (nakliye, kamu hizmetleri ve dağıtım) olduğunu bunun, A.B.D.'deki endüstrileşmenin tarihsel dönemi olduğunu belirtmektedir. 1920'den sonra tarımsal olmayan sektördeki büyüme oranlarının birbirinden uzaklaşmaya başladığını, endüstri istihdamının sayısal olarak büyüdüğünü ancak toplam istihdam

²²⁷ Bell, s. 127.

²²⁸ Bell, s. 127 – 128.

içindeki payının gerileme eğiliminde olduğunu, hizmetler sektöründeki istihdamının daha hızlı bir oranda geliştiğini ve 1968 – 1980 arası dönemde imalat sektöründeki büyüme oranının toplam işgücünün yarısından az olacağını belirtmektedir²²⁹.

Toffler, 1950'li yılların ikinci yarısında A.B.D.'de tarımda çalışmayan işgücünün yüzde 50'sinin artık mavi yakalı fabrika veya el işçisi olmadığını, beyaz yakalı işgörenlerin mavi yakalıları sayıca geride bıraktıklarını; bunların perakende ticaret, yönetim, haberleşme, araştırma, eğitim ve diğer hizmet sınıflarında çalıştıklarını söyledikten sonra, dünyadaki ilk hizmet ekonomisinin A.B.D.'de doğmuş olduğunu belirtmektedir²³⁰.

Kumar, A.B.D. ve İngiltere gibi ülkelerde hizmet sektörünün endüstrileşmesinin başlangıç aşamasında ortaya çıktığını ifade etmektedir. İngiltere'de, 1750 – 1850 yılları arasında imalat ve hizmetlerin tarımın zararına bir genişleme gösterdiğini, bunun yanında hizmetlerin hem istihdam hem de verimlilik anlamında daha hızlı bir şekilde belirmediğini söylemektedir. 1850 – 1900 yılları arasında da bu eğilimin devam ettiğini, hizmetlerdeki istihdamın daha düşük verimlilikle imalattan daha hızlı arttığını belirtmektedir²³¹. Kumar, İngiliz örneğinin kendine has olduğunu ve endüstrileşme hareketinde hiç bir zaman işgücünün çoğunluğunun imalatta istihdam edilmediğini, hizmetler ve tarım sektörünün toplamda daha fazla bir paya sahip olduğunu belirtmektedir. Kumar, bu durumdaki en önemli değişimin tarımsal istihdamdaki düşüş ve hizmetler istihdamındaki artış olduğunu belirtmektedir²³².

Esping - Andersen, ekonomiyi geleneksel ekonomi ve post-endüstriyel hizmetler olarak ikiye ayırmaktadır. Ona göre geleneksel ekonomideki etkinlikler; fordist sistemle ilişkili, standartlaşmış kitlesel üretim ve kitlesel tüketimdir. Geleneksel ekonominin, madencilik ve imalat, dağıtım (toptan, perakende ve nakliye) ve ekonomik altyapıyı içerdiğini belirtmektedir. Post-endüstriyel hizmetleri

²²⁹ Bell, s. 129.

²³⁰ Alvin Toffler, Şok (Gelecek Korkusu). Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1996, s. 23.

²³¹ Kumar, Prophecy, s. 201.

²³² Kumar, Prophecy, s. 202 – 203.

de üçe ayırarak incelemektedir. Bunlardan ilki; işletme hizmetleridir (ya da üretim hizmetleri) ve esas olarak endüstriyel üretim ve dağıtım aracı olan ve fiziksel olmayan girdileri içermektedir (yöneticilik danışmanlığı, mimari hizmetler, yazılım programlamacılığı ve sistem tasarımı, yasal ve finansal hizmetler, vb.). İkinci olarak, sosyal hizmetlerin (sağlık, eğitim ve refah hizmetleri) gelişmesi hanehalkının sosyal yeniden üretimle ilgili görevlerini ihraç etmesini yansıtmaktadır ve bu kendi kendine sosyal hizmetlerin azalması anlamına gelmektedir. Üçüncü olarak, tüketici hizmetleri gelmektedir. Bu hizmetler de benzer şekilde kendi kendine hizmetin bir alternatifini oluşturmaktadır. Bir tarafta, bu değişiklikler iş – sosyal yeniden üretim ilişkisine bağlanmıştır, kadınların çalışmasıyla birlikte hane halkı dışardan yemek ya da çamaşırlarını yıkamaya gönderme eğilimindedir. Diğer taraftaysa, bu değişiklikler serbest zamanın genişletilmesi ve hizmetleri satın almak için gelir seviyesine bağlanmıştır²³³.

Tablo 1 – Seçilmiş Ülkelerde İstihdamın Sektörel Dağılımı

	İstihdamın Sektörel Dağılımı (Yüzde Olarak)											
	Almanya		Norveç		İsveç		Kanada		A.B.D.		İngiltere	
	1960	1985	1960	1985	1960	1985	1960	1981	1960	1988	1960	1981
Birincil Sektör	14,2	4,9	20,5	7,6	14,1	6,5	12,2	5,4	7,4	3,1	2,6	2,2
Endüstri	48,5	39,7	33,3	26,6	42,2	28,5	31,7	27,2	35,3	25,4	44,3	37,1
Dağıtım	18,7	20,7	26	23,8	20,2	19,2	26	24,6	23,1	22,7	21,1	22,2
Geleneksel Ekonomi	81,4	65,3	79,8	58	76,5	54,2	69,9	47,2	65,8	51,2	68	61,5
Devlet	4,9	7,8	4	6,5	2,9	6,8	6,4	7,7	5,1	4,8	5,6	9,6
Tüketici Hizmetleri	5,8	6,4	6,9	5,6	8,2	5,4	9	8,7	11,4	11,9	8,9	9,2
Sosyal Hizmetler	4,5	12	6,4	22,8	9,3	26,4	9,2	15	11,2	20,9	11,2	11,5
İşletme Hizmetleri	3,4	7,8	1,9	7,2	2,9	7,3	5,5	11,6	6,8	11,2	6,4	8,3
Hizmetler Sektörü	13,7	26,2	15,2	35,6	20,4	39,1	23,7	35,3	29,4	44	26,5	29

Kaynak: Gosta Esping - Andersen – Zina Assimakopoulou – Kees Van Kersbergen., “Trends in Contemporary Class Stratification: A Six Nation Comparison”, Classes: Stratification And Mobility In Post-Industrial Societies içinde (Der. Gosta Esping - Andersen), Sage Publications, London, 1993, s. 37 – 39.

²³³ Gosta Esping - Andersen, “Post-industrial Class Structures: An Analytical Framework”, Changing Classes: Stratification And Mobility In Post-Industrial Societies içinde (Der. Gosta Esping - Andersen), Sage Publications, London, 1993, s. 23 – 24.

Esping - Andersen ve diğeri post-endüstriyel katmanlaşmayı göstermek için farklı özellikteki altı gelişmiş ülkeyi incelemişlerdir. Bu ülkeler; Kanada, Almanya, Norveç, İsveç, İngiltere ve A.B.D.'dir. Yaptıkları araştırma sonucunda 1960 ve 1980 sonrası verilere dayanarak istihdamın sektörel dağılımını vermişlerdir.

Tablo 1'den anlaşılacağı gibi hizmetler sektöründe istihdamın yüzde olarak en yüksek oranda görüldüğü ülke %44 ile A.B.D.'dir. Ancak A.B.D.'ye ilişkin verilerin 1988 yılına ait olduğu da dikkate alınmalıdır. A.B.D.'yi sırasıyla; %39,1 ile İsveç, %35,6 ile Norveç ve %35,3 ile Kanada takip etmektedir. Hizmetler sektöründeki en düşük istihdam %26,2 ile Almanya'da görülmektedir. A.B.D. karşılaştırılan ülkeler arasında % 11,9 ile tüketici hizmetlerinde en yüksek istihdam oranına sahiptir. İşletme hizmetlerinde en yüksek istihdam %11,6 ile Kanada'da gerçekleşmektedir. Sosyal hizmetlerdeyse en yüksek istihdam oranları %26,4 ile İsveç'te ve %22,8 ile Norveç'te görülmektedir. Yıllar itibarıyla değerlendirildiğinde 1960 – 1985 arasında hizmetler sektöründe istihdamın en yüksek artışı Norveç'te yaşanmıştır. Kamu sektöründeki istihdam değerlendirildiğinde en yüksek değerler %9,6 ile İngiltere'de görülmektedir. Geleneksel ekonominin incelenen tüm ülkelerde gerileme eğiliminde olduğu belirgindir. Tarımdaki istihdam en düşük olarak %2,2 ile İngiltere'de görülmektedir. Endüstri istihdamında en büyük azalma Norveç'te gerçekleşmektedir. Yüzdesele olarak A.B.D.'de 1988 yılında %25,4 olarak gözlemlenen endüstri istihdamı 1985'te Norveç'te %26,6 olduğu halde yıllar bazında değerlendirildiğinde altı ülke arasında endüstri istihdamında en büyük düşüşün Norveç'te görüldüğü belirgindir.

Hizmet sektörünün toplam istihdam içindeki yeri yukarıdaki Tablo 2'den de görüleceği gibi OECD ortalamasına göre 2006 yılı için %69.7 gibi yüksek bir değerdedir. Bu sektörün ulusal ekonomiler içinde en fazla paya sahip olduğu ülkeler sırasıyla; %78.7 ile A.B.D., %77.9'la Lüksemburg ve %77.8 ile Hollanda'dır. 2006 yılına göre hizmet sektörünün toplam istihdam içinde en düşük paya sahip olduğu ülkeler ise sırasıyla; %47.3 ile Türkiye, %54.2 ile Polonya ve %56.1 ile Çek Cumhuriyetidir. Yıllar itibarıyla değerlendirildiğinde en büyük değişim Türkiye'de gerçekleşmiştir. Buna göre 1996 yılında %33.7 gibi bir orana sahipken 2006 yılında

bu oran %47.3'e yükselmiştir.

Tablo 2 - OECD Ülkelerinde Hizmetler Sektörünün Toplam İstihdam İçindeki Payı

	1996	2006		1996	2006
Avustralya	72,6	75,1	Lüksemburg	71,4	77,9
Avusturya	60,0	66,2	Meksika	55,5	58,5
Belçika	71,8	73,4	Hollanda	73,8	77,8
Kanada	74,2	75,4	Yeni Zelanda	65,8	70,5
Çek Cumhuriyeti	51,8	56,1	Norveç	71,7	75,8
Danimarka	69,0	73,4	Polonya	46,2	54,2
Finlandiya	65,2	69,6	Portekiz	56,2	57,5
Fransa	69,7	73,8	Slovak Cumhuriyeti	51,6	56,8
Almanya	61,6	67,9	İspanya	61,8	65,5
Yunanistan	56,8	65,9	İsveç	71,0	76,0
Macaristan	58,0	62,4	İsviçre	67,9	72,5
İzlanda	66,2	72,3	Türkiye	33,7	47,3
İrlanda	61,4	66,8	İngiltere	70,8	76,7
İtalya	60,0	65,2	A.B.D.	73,3	78,7
Japonya	61,2	67,7	G7	68,1	73,8
Kore	56,2	66,0	AB 15	65,1	70,1
			OECD Toplam	63,9	69,7

Kaynak: OECD in Figures 2008, OECD Publications, Paris, 2008, s. 30 – 31'den düzenlenmiştir.

2.2.2. Mesleki Yapıda Değişim Ve Yeni Sınıflar

Bell, post-endüstriyel dönüşümü tanımlamada ikinci aşamanın mesleki dağılımdaki değişiklik olduğunu, insanların sadece hangi sektörde çalıştıklarının değil, ne iş yaptıklarının önemli olduğunu belirtmektedir. Bell, mesleklerin toplumdaki sınıf yapısında ve katmanlaşmada en önemli etken olduğunu söylemektedir²³⁴.

Bell'e göre endüstrileşme, makine tarafından gerçekleştirilen basit sıradan etkinlikler için bir kaç haftada eğitilebilen yarı – vasıflı çalışan fenomenini yaratmıştır. Endüstri toplumlarında yarı – vasıflı çalışanlar toplam işgücü içinde en büyük grubu oluşturmaktadır. Hizmet ekonomisinin ofis işlerine yaptığı vurguyla genişlemesinin yanında eğitim ve devletin de etkisiyle doğal olarak beyaz yakalı işlere doğru bir yönelme ortaya çıkarmıştır. Bell, en büyük değişimin, profesyonel ve

²³⁴ Bell, s. 15.

teknik işgücü istihdamında olduğunu ayrıca, profesyonel ve teknik sınıfın büyüme oranının ortalama işgücü büyüme oranından iki kat daha fazla, bunun içinde de bilim adamları ve mühendislerin büyüme oranının çalışan nüfusun büyüme oranından üç kat daha fazla olduğunu belirtmektedir²³⁵.

Kumar, Bell'in "post-endüstriyel toplumda çalışmanın bireylerin makinelerin yerine insanlarla etkileşim halinde olması ilkesi"nin; kısmen hizmet sektöründeki işletmelerin genellikle küçük, tüzel kişiliğe sahip olmayan ve kar amacı gütmeyen işletmeler olduğu hakkındaki bulgulara dayandığını söylemektedir. Kumar, sanayi toplumlarında, istihdamın çoğunluğunun büyük firmalarda gerçekleştiği düşüncesinin bir mit olduğunu belirtmektedir. Bir çok araştırma ve rapor sanayi toplumunda küçük imalat şirketlerinin önemli bir yerinin bulunduğunu göstermektedir²³⁶.

Kumar, kolay bir yöntemle hizmet ekonomisine geçişi, beyaz yakalı çalışanların tartışmalı büyümesiyle kıyaslamının yanıltıcı olduğunu söylemektedir. Gerçekte, bu yüzyılda beden işçiliğinin beklenmedik bir şekilde hizmet sektörünün büyümesi yoluyla devam ettirildiğini, aynı zamanda buna paralel bir gelişmenin imalat sektörünün makineleşmeyi devam ettirmek yoluyla beden işçilerini azaltırken beyaz-yaka işgücünü arttırdığını söylemektedir²³⁷. Kumar, hizmet sektöründe çalışanların büyük bölümünün beyaz yakalı olduğunu kabul etmekte ve tüm endüstri toplumlarında bu sınıfın işgücünün en büyük bölümünü oluşturma yolunda olduğunu söylemektedir. Ancak ona göre, beyaz yakalı çalışanların büyük çoğunluğunun iş çevreleri, çalışma etkinlikleri ve iş ilişkileri post-endüstriyel senaryolarda öngörülen; insancillaştırılmış, bireyselleştirilmiş ve kendi kendini tatmin eden idealden ayrı olacaktır. Beyaz yakalı çalışanlar grubunun, mesleki niteliğini mühendisler, yöneticiler ve profesörlerden aldığını, bunların hiyerarşinin en üst kademesinde bulduklarını ve altlarında çok sayıda büro çalışanının olduğunu, bu büro çalışanlarının çoğunluğunun da; kadınlardan oluştuğunu, genellikle belirli bir rutini

²³⁵ Bell, s. 16.

²³⁶ Kumar, Prophecy, s. 205 – 206.

²³⁷ Kumar, Prophecy, s. 207.

ve vasıfsız görevleri yerine getirdiklerini belirtmektedir²³⁸.

Esping – Andersen, mesleki sınıfları üç gruba ayırarak incelemektedir. Bunlardan ilki; birincil meslekler olarak tanımladığı tarım ve dolayısıyla çiftçilerdir. İkinci olarak geleneksel endüstriyel işbölümü gelmektedir. Üçüncü sırada ise post-endüstriyel işbölümü bulunmaktadır. Esping - Andersen, endüstriyel fordist hiyerarşideki mesleki sınıfları şu şekilde sıralamaktadır;

- yöneticiler ve mal sahipleri (yönetici kadro ve küçük burjuvaziyi içermektedir),
- büro işleri, yönetsel olmayan idari işler ve yönetim, dağıtım ve denetimle ilgili pazarlama işleri,
- düşük düzey teknikerleri de kapsayan vasıflı üretim çalışanları,
- vasıfsız ve yarı-vasıflı üretim çalışanları ve nakliyeciler²³⁹

Esping – Andersen, post-endüstriyel toplumdaki mesleki hiyerarşinin ise şu şekilde olduğunu belirtmektedir;

- profesyoneller ve bilim adamları,
- teknikerler ve yarı profesyoneller (öğretmenler, hemşireler, sosyal hizmet uzmanları, laboratuvar çalışanları, teknik tasarımcılar),
- vasıflı hizmet işçileri (aşçılar, kuaförler, polis, vb.),
- vasıfsız hizmet işçileri ya da hizmet proleteryası (temizlikçiler, garsonlar, barmenler, bagaj taşıyıcıları, vb.)²⁴⁰

Burada kullandığı hiyerarşi kavramının; otorite ve sorumluluk derecesini ve uygulanan beşeri sermaye düzeyini yansıtır biçimde geniş anlamda anlaşılması gerektiği söylenmektedir²⁴¹.

Tablo 3’de görüldüğü gibi post-endüstriyel mesleklerin toplam istihdam içindeki payının en yüksek olduğu ülkeler sırasıyla; %43,2 ile İsveç, %36,5 ile Norveç, %36,4 ile A.B.D. ve %32,4 ile Kanada’dır. Post-endüstriyel meslekler içinde profesyonellerin istihdamının yüzde olarak en yüksek görüldüğü ülke %8,8 ile

²³⁸ Kumar, Prophecy, s. 208 – 209.

²³⁹ Esping - Andersen, s. 24 – 25.

²⁴⁰ Esping - Andersen, s. 25.

²⁴¹ Esping - Andersen, s. 24.

A.B.D.'dir. Norveç hem yarı-profesyonellerin hem de vasıflı hizmet mesleklerinin toplam istihdam içinde en yüksek oranla gerçekleştiği ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. Vasıfsız hizmetlerdeyse en yüksek oran İsveç'te görülmektedir. Birincil mesleklerde yani tarımdaki istihdam tüm ülkelerde düşme eğilimindedir. Fordist mesleklerin toplam istihdam içindeki payı ise ülkeler bazında değişiklik göstermektedir; Norveç, İsveç, A.B.D. ve İngiltere'de fordist mesleklerdeki istihdam azalırken, Almanya ve Kanada'da çok az da olsa artmıştır.

Tablo 3 - Seçilmiş Ülkelerde İstihdamın Mesleki Dağılımı (Yüzde Olarak)

	Almanya		Norveç		İsveç		Kanada		A.B.D.		İngiltere	
	1960	1985	1960	1985	1960	1985	1960	1985	1960	1988	1971	1981
Birincil Meslekler	14,3	5,2	20,4	7,5	13,6	4,4	12,3	5,6	6,5	3,1	2,9	2,5
Yönetim	3,3	4,5	2,8	8,7	4,7	4	1,8	5	7,8	9,1	8,8	8,7
Büro İşleri	14,9	21,1	10	13,1	9,2	11,7	19	19,3	16,1	16,1	17,2	15,6
Satış	7,8	8,5	8,1	8,4	6,9	6,9	5,6	9,9	7,2	12,2	6,2	6,5
Vasıflı Beden İşçisi	25,3	17,3	11,2	9,5	18,6	15,2	14,2	11,7	13,2	8,7	15,1	12,3
Vasıfsız Beden İşçisi	16,1	16,5	26,3	15,9	21,6	12,4	20,8	16,2	21,6	14,4	25,7	24,5
Fordist Meslekler²⁴²	67,4	67,9	58,4	55,6	61	50,2	61,4	62,1	65,9	60,5	73	67,6
Profesyoneller	2,9	6,6	3,4	5	2,7	7,3	5,4	7,2	5,4	8,8	4,6	6,5
Yarı-Profesyoneller	4,9	10,7	5,2	12,7	8,9	14,6	5,1	8,9	6,2	9,3	7	9,1
Vasıflı Hizmet	1,7	5	3,7	7,3	4,3	4,4	6,2	7	4,2	6,6	3,1	3,8
Vasıfsız Hizmet	8,7	4,5	7,9	11,5	9,5	16,9	9,6	9,3	11,9	11,7	9,5	10,5
Post-Endüstriyel Meslekler	18,2	26,8	20,2	36,5	25,4	43,2	26,3	32,4	27,7	36,4	24,2	29,9

Kaynak: Esping - Andersen ve diğerleri, s. 39 – 40'tan düzenlenmiştir.

2005 yılında yapılan bir araştırmada, Avrupa Toplum Araştırması (European Social Survey) verileri literatürdeki sosyal sınıf teorilerine dayandırılarak incelenmiştir. Esping – Andersen'in yapmış olduğu post-endüstriyel meslekler sınıflandırmasına göre ulaşılan sonuçlar Tablo 4'te belirtilmiştir.

²⁴² Esping – Andersen araştırmasında belirttiği fordist meslekler grubuna s. 18'de de belirtildiği gibi; yöneticiler ve mal sahipleri, büro işleri, yönetsel olmayan idari işler ve yönetim, dağıtım ve denetimle ilgili pazarlama işleri, düşük düzey teknikerleri de kapsayan vasıflı üretim çalışanları, vasıfsız ve yarı-vasıflı üretim çalışanları ve nakliyecileri dahil etmektedir.

Tablo 4 – Avrupa Birliği Ülkelerinde Post-Endüstriyel Mesleklerin Dağılımı

	Profesyoneller	Teknikerler	Yarı Profesyoneller	Vasıflı Hizmetler	Vasıfsız Hizmetler	Post-Endüstriyel Hizmetler Toplamı
Polonya	5,9	3,9	6,3	3,1	4,4	23,6
Çek Cumhuriyeti	7,9	6	8,8	4,3	4,7	31,7
Slovenya	11,5	5,1	9	3,8	5,1	34,5
Avusturya	8	6,3	13,2	4,9	7,1	39,5
İsviçre	15,2	5,8	12,3	5,2	7,1	45,6
İsrail	16,5	4,5	18,5	5,3	7,8	52,6
Macaristan	7,4	5,1	7,7	3,7	8	31,9
Almanya	11,6	5,9	10,5	4,6	8,2	40,8
Belçika	10,9	7,8	11,1	6,2	8,5	44,5
Yunanistan	7	1,6	5,7	4,9	8,9	28,1
İtalya	7,1	5,2	10,8	6,2	9,7	39
Hollanda	10,8	5,9	13,3	4,2	9,9	44,1
İrlanda	10,2	2,4	9,6	4,2	10,2	36,6
Lüksemburg	11,1	5,6	11,1	5,6	11,1	44,5
Danimarka	10,1	5,4	14,9	4,7	11,6	46,7
Finlandiya	9,3	5,7	10,6	3,1	13,2	41,9
İngiltere	10,6	3	10,2	5,9	13,5	43,2
İspanya	7,4	1,9	6,5	4,5	14	34,3
İsveç	15,1	7	11,9	4,3	14,6	52,9
Portekiz	4,3	2,1	6,4	4,6	14,8	32,2
Norveç	10,2	6,3	12,1	3,4	15,5	47,5

Kaynak: Hakon Leiulfsrud, İvano Bison ve Heidi Jensberg, Social Class In Europe European Social Survey 2002/3, NTNU Social Research Ltd, Trondheim, 2005, s. 49'dan düzenlenmiştir.

Post-endüstriyel hizmetlerin toplam istihdam içinde en büyük paya sahip olduğu ülkeler sırasıyla; %52,9'la İsveç, %52,6 ile İsrail ve %47,5 ile Norveç'tir. En düşük değerlere sahip olan ülkeler ise; %23,6 ile Polonya, %28,1 ile Yunanistan ve %31,7 ile Çek Cumhuriyeti'dir. Tüm AB ülkelerinde genel olarak yoğunlaşma profesyoneller, yarı profesyoneller ve vasıfsız hizmet işlerinde görülmektedir. Profesyonellerin toplam istihdam içinde en yüksek paya sahip olduğu ülkeler sırasıyla; %16,5 ile İsrail, %15,2 ile İsviçre ve %15,1 ile İsveç'tir. Yarı profesyonellerin toplam istihdam içindeki payı değerlendirildiğinde İsrail'in %18,5 ile en yüksek orana sahip olduğu görülmektedir. Bu ülkeyi sırasıyla; %14,9 ile Danimarka, %13,3 ile Hollanda izlemektedir. Vasıfsız hizmetler istihdamının en yüksek değerlere sahip olduğu ülkeler; %15,5 ile Norveç, %14,8 ile Portekiz ve %14,6 ile İsveç'tir.

Tablo 5 – 1998 Yılı İçin Hizmetler Sektörü İstihdamının Oranı ve İstihdamın Mesleki Yapısı

	Hizmetler Sektörü	Beyaz Yakalı	Mavi Yakalı	Basit Meslekler ²⁴³
Avustralya	69	67,9	25,4	6,7
Avusturya	63,9	79	9,9	11
Belçika	71,9	81,2	9,8	8,9
Kanada	73,8	77,6	11,8	10,7
Çek Cumhuriyeti	52,3	78,2	13,9	7,9
Danimarka	70,8	80,9	7,2	11,9
Finlandiya	64	81,1	9,6	8,5
Fransa	70,7	76,2	11,9	9,7
Almanya	62,1	79,9	11,1	7,5
Yunanistan	56,4	80,7	11,7	7,6
Macaristan	58,5	75,8	15	9,2
İrlanda	61,5	84,6	9,5	5,8
İtalya	64,1	75,2	11,6	13,2
Kore	60	63	26,1	10,9
Lüksemburg	72,7	77,4	10,6	12,1
Hollanda	71,6	83,9	9,2	6,9
Yeni Zelanda	67,3	84,4	8,5	7,1
Portekiz	55,3	70,9	12,3	16,8
İspanya	63,2	72,8	12,1	14,3
İsveç	72,9	83,5	10,2	6,1
İsviçre	63,2	81,9	11,2	6,2
Türkiye	23,5	73,5	25,7	...
İngiltere	71	82,4	9,1	7,9
A.B.D.	73,8	73,6	11	15,4
OECD Ortalaması	63,5	77,7	12,7	9,7

Kaynak: OECD Employment Outlook 2000, OECD Publications, Paris, 2000, s. 85'ten düzenlenmiştir.

OECD, 1998 yılı verilerine dayanarak 2000 yılında yayınladığı Employment Outlook'ta hizmetler sektörünün yapısını incelemiştir. Hizmetler sektörünün toplam istihdam içindeki payı, hizmetler sektörünün kendi içindeki mavi yakalı, beyaz yakalı ve basit mesleklerde çalışanların oranı Tablo 5'te belirtilmiştir. OECD dağıtım hizmetlerini de hizmetler sektörü bünyesinde incelemektedir. Tüm ülkelerde toplam hizmetlerin istihdam içindeki payı %50'nin üzerinde gerçekleşmektedir. Hizmetler sektörü istihdamının en yüksek seviyede görüldüğü ülkeler; Kanada, A.B.D., İsveç

²⁴³ OECD, tabloda yer alan basit meslekler (elementary occupations) sınıflandırmasını ISCO 88 sınıflandırmasından almıştır. Bu sınıflandırmaya dahil olan meslekler; temizlikçi ve yardımcılar, tarım, orman ve balıkçılıkla uğraşanlar, madencilik, inşaat, imalat ve nakliye çalışanları, yemek hazırlama yardımcılarını, sokak ve sokakla ilgili satış ve hizmet çalışanları ve atık toplayıcıları girmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.ilo.org/public/english/bureau/stat/isco/docs/resol08.pdf>, s. 32 – 34.

ve Lüksemburg'dur. Hizmetler sektörü içinde beyaz yakalı istihdamının en yüksek olduğu ülkeler; %84,6 ile İrlanda, %84,4 ile Yeni Zelanda ve %83,9 ile Hollanda'dır. Mavi yakalı istihdamının en yüksek olduğu ülke ise %26,1 ile Kore'dir. Kore'yi sırasıyla; %25,7 ile Türkiye ve %25,4 ile Avustralya takip etmektedir.

Yapılan bir araştırmaya göre, yıllar itibarıyla vasıfsız hizmet işçilerinde artış olduğu, ancak bunun yanında profesyonel ve teknik mesleklerde de büyümenin olduğu belirtilmektedirler. Bu durumun bir "hizmet proleteryasının" doğmasına neden olup olmayacağı araştırılmıştır. Bunun sonucunda; "geleneksel endüstriyel işçi sınıfı cinsiyet ve etnik açıdan homojenken, vasıfsız hizmet çalışanları heterojendir. İspanya örneğinde, vasıfsız hizmet mesleklerinde çalışanlar büyük farklılıklara sahiptir. Bu sınıf içinde çalışanların dörtte biri göçmen işçiyken, yarısı kadın çalışanlardan oluşmaktadır. Bu sınıfta çalışanların sınıfsal hareketliliğine bakıldığında daha iyi bir pozisyona yükselme şanslarının A.B.D. ve Danimarka'yla karşılaştırıldığında düşük olduğu görülmektedir."²⁴⁴.

2.2.3. Bilginin Artan Önemi

Bell, post-endüstriyel toplum teorisinde teorik bilginin öncelikli olacağından bahsetmektedir. Ona göre, endüstri toplumu mal üretimi için insan ve makinenin koordinasyonu iken post-endüstriyel toplum bilgi etrafında örgütlenmektedir. Bilgi etrafında örgütlenmenin amacı; sosyal denetim ve yenilikçilik ve değişimin yönetilmesidir. Bu, sonuç olarak yeni toplumsal ilişkilerin ve siyasi olarak yönetilmesi gereken yeni yapıların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bell, herhangi bir toplumun işlevlerini yerine getirmesinde bilginin artan bir önemi olduğunu ve post-endüstriyel toplumun ayırıcı özelliklerinden birinin de bilginin vasfında yaşanan değişim olduğunu söylemektedir. Kararların düzenlenmesinde ve değişimin yönetilmesinde merkezi olan teorik bilgidir²⁴⁵.

²⁴⁴ Fabrizio Bernardi ve Luis Garrido, "Is There A New Service Proletariat? Post-industrial Employment Growth And Social Inequality In Spain", European Sociological Review, Volume 24 Number 3, 2008, s. 23 – 24.

²⁴⁵ Bell, s. 20.

Kumar, post-endüstriyel toplum kavramındaki temel fikrin hizmet toplumuna geçiş ile profesyonel ve tekniker istihdamında hızlı büyümenin olduğunu enformasyon düşüncesinin göreceli olarak cılız kaldığını belirtmektedir. Ancak günümüzde yaşanan bilgisayar ve iletişim sektöründeki teknik gelişmelerin Bell'i destekler durumda olduğunu eklemektedir. Kumar'a göre enformasyon, post-endüstriyel toplumu adlandırmaktadır ve post-endüstriyel toplumu üreten ve tahkim eden enformasyondur²⁴⁶.

Enformasyon toplumu teorisyenlerinin; bilginin, çalışmayı nasıl etkileyeceği konusunda iki varsayıma dayandıkları belirtilmektedir. Bunlardan ilki, yeni teknolojinin işçinin sahip olduğu vasfı çekip almaktan ziyade bu vasfa katkı yapması anlamında var olan işin bilgi içeriğinin kalitesinin yükseltilmesidir. İkincisiyse; bilgi sektöründe, enformasyon işçilerinin ekonomide başat olmasını sağlayacak şekilde yeni işlerin yaratılması ve genişletilmesidir²⁴⁷.

Teorik bilginin post-endüstriyel toplumun stratejik kaynağı haline geldiği iddia edilmektedir. Bilim adamları, matematikçiler, ekonomistler ve yeni bilgisayar teknolojisinin mühendisleri eski endüstri toplumundaki sanayici ve girişimcilerin yerine geçerek kilit bir sosyal grup haline gelmişlerdir. Teorik bilginin kurumları olan üniversiteler, araştırma şirketleri ve deney merkezleri, endüstri toplumundaki işletmelerin yerini alarak yeni toplumun eksenel yapılarını oluşturmuşlardır²⁴⁸.

Bilgisayar kullanımının artması bilgiye verilen önemin artmasının bir göstergesi olarak görülebilir. Bu konuda enformasyon toplumu teorisyenlerinden Masuda bilgisayarlaşmanın dört farklı aşamada gerçekleştiğini ve bu aşamaların sırasıyla; bilim temelli bilgisayarlaşma, yönetim temelli bilgisayarlaşma, toplum temelli bilgisayarlaşma ve birey temelli bilgisayarlaşma olduğunu belirtmektedir. İlk aşama; 1945 – 1970 yılları arasında gerçekleşmiştir ve büyük bilim aşaması olarak adlandırılmaktadır. Bu aşamada bilgisayar savunma ve uzay keşfi gibi ulusal düzeydeki projelerde kullanılmaya başlanmıştır. İkinci aşama bilgisayarların hem

²⁴⁶ Kumar, Sanayi, s. 22.

²⁴⁷ Kumar, Sanayi, s. 37.

²⁴⁸ Kumar, Prophecy, s. 198.

devlet hem de şirketler düzeyinde kullanıldığı aşamadır ve 1955 – 1980 yılları arasında gerçekleşmiştir. Bilgisayar kullanımında üçüncü aşama toplum temelli bilgisayarlaşma olarak adlandırılmakta ve bilgisayarın toplum yararına kullanılmasını ifade etmektedir ve 1970 – 1990’lar arasında gerçekleşmiştir. Son aşamaysa, 1975 – 2000 yılları arasında bireysel düzeyde bilgisayar kullanımının artmasını göstermektedir²⁴⁹.

Erdut’un belirttiği gibi günümüzde ekonomik büyümenin kaynağı yeni bilgi üretimidir. Yeni bilgi üretiminin ve teknolojik kapasitenin kişiler, işletmeler ve ülkeler arasındaki rekabette temel ölçütler olduğu belirtilmektedir. Bu nedenle, bilim ve teknolojinin coğrafi dağılımı küresel ekonominin siteleri ve ağları üzerinde çok büyük bir etki yapmaktadır²⁵⁰. Bilginin artan önemini anlamak için ülkelerin bilgiye yaptıkları yatırımın ve bilgi ve iletişim teknolojilerinin o ülkelerin büyümelerindeki payının değerlendirilmesi faydalı olacaktır.

Tablo 6’da ülkelerin bilgiye yaptıkları yatırım incelenmiştir. Tablodan görüleceği gibi bilgiye en yüksek seviyede yatırım yapan ülkeler sırasıyla A.B.D., İsveç ve Finlandiya’dır. A.B.D. ve İsveç’te bilgiye olan yatırımlar %6’nın üzerinde gerçekleşmektedir. Bilgiye olan yatırımın en düşük olduğu ülkelere; Portekiz, Yunanistan ve İrlanda’dır. A.B.D.’de Ar-Ge yatırımları İsveç, Finlandiya ve Japonya’yla karşılaştırıldığında daha düşük seviyede gerçekleştiği görülecektir. Bunun yanında A.B.D. yüksek öğretime yapılan yatırımlarda en fazla paya sahip ülke olarak karşımıza çıkmaktadır. A.B.D.’yi Kanada izlemektedir. Yazılıma yapılan yatırımlar A.B.D., İsveç ve Finlandiya arasında yaklaşık değerlere sahiptir. Bilgiye yapılan yatırımların en az olduğu ülkeler değerlendirildiğindeyse bu ülkelerde yazılıma yapılan yatırımların çok düşük seviyelerde gerçekleştiği görülecektir.

²⁴⁹ Yoneji Masuda, *Managing In The Information Society: Releasing Synergy Japanese Style*. Basil Blackwell, Oxford, 1990, s. 11 – 14.

²⁵⁰ Tijen Erdut, “Çalışma Yaşamında Esneklik Ve Kuralsızlaştırma”, *TÜHİS İş Hukuku ve İktisat Dergisi*, Cilt: 18, Sayı: 4, Kasım 2003, s. 13.